

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПРО ІСТОРИЧНІ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ 8
КЛАСУ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДИНИ
XVII СТ. ТА ВІЙНА ЗА СУВЕРЕНІТЕТ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

студентки IV курсу, СОІз-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Максимчук Софії Олегівни

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Савчук Богдан Романович

кандидат історичних наук, асистент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ	11
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 8 КЛАСУ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ТЕМИ.....	29
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ.....	48
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що шкільне вивчення історії України потребує не лише засвоєння дат, назв подій і коротких характеристик історичних періодів. Історія стає зрозумілішою тоді, коли учень бачить у ній живу людину зі своїм часом, вибором, обмеженнями, відповідальністю і наслідками власних рішень. За кожною важливою подією стояли конкретні діячі, які приймали рішення в умовах політичної боротьби, воєнної небезпеки, суспільного тиску, особистих амбіцій і потреби захистити інтереси спільноти. Саме тому історична особистість у навчанні історії не може зводитися лише до імені, портрета чи короткої біографічної довідки.

Особливу вагу проблема вивчення історичних постатей має під час опрацювання тем, пов'язаних із козацькою добою. Історія українського козацтва охоплює не тільки воєнні походи, повстання, битви й дипломатичні угоди. У ній відображено складний процес формування політичної організації, уявлень про владу, права, вольності, військовий обов'язок і державність. Козацька революція середини XVII ст. стала подією, у межах якої особистий вибір історичних діячів тісно переплітався з інтересами війська, старшини, селянства, міщанства, православної церкви та ширших суспільних верств. Через діяльність Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Петра Конашевича-Сагайдачного, Дмитра Вишневецького, Івана Сірка учень може краще зрозуміти, як народжувалися політичні рішення, чому змінювалися союзи, як формувалася гетьманська влада, чому боротьба за автономію й державність супроводжувалася внутрішніми суперечностями.

Для вчителя історії важливо показати школярам не готовий набір оцінок, а складність самої доби. Богдан Хмельницький не має сприйматися лише як керівник повстання, адже його діяльність пов'язана з формуванням козацької держави, дипломатичним маневруванням і пошуком місця України між сильними сусідами. Іван Виговський дає можливість говорити про політичний компроміс, спроби переорієнтації зовнішньої політики та труднощі збереження єдності

козацької еліти. Петро Дорошенко допомагає розкрити драматизм боротьби за об'єднання українських земель. Іван Мазепа показує складність політичного вибору в умовах посилення імперського тиску. Такі постаті вимагають пояснення, зіставлення, роботи з джерелами, а не механічного запам'ятовування.

Актуальність дослідження посилюється тим, що саме у 8 класі учні вперше системно вивчають ранньомодерну історію України та козацьку тематику. У цьому віці школярі вже здатні не лише відтворювати інформацію, а й порівнювати, ставити запитання, шукати причини подій, бачити різні погляди на історичну постать. Правильно організоване вивчення історичних діячів допомагає формувати історичне мислення, уміння аналізувати джерела, пояснювати мотиви поведінки людей минулого, розрізняти факт і оцінку, аргументувати власну думку. Без такого рівня роботи історична постать залишається для учня віддаленим образом із підручника, а не ключем до розуміння епохи.

Важливим є також аналіз сучасних підручників з історії України для 8 класу. Підручник часто визначає, яким саме учень уперше побачить історичного діяча: як героя, політика, воєначальника, дипломата, суперечливу постать або другорядного учасника подій. Від добору тексту, ілюстрацій, історичних джерел, запитань і завдань залежить, чи зможе школяр скласти цілісне уявлення про людину минулого. Якщо в підручнику подано лише коротку довідку, учень запам'ятовує прізвище, але не завжди розуміє значення діяльності. Якщо ж навчальний матеріал показує обставини, мотиви, наслідки рішень і різні оцінки, історична особистість постає глибше й переконливіше.

Практична значущість теми полягає у потребі добору таких форм роботи, які допомагають учням не пасивно сприймати матеріал, а самостійно працювати з історичною інформацією. Доцільними є складання історичного портрета, аналіз уривків з універсалів, літописів і спогадів, порівняння діяльності кількох гетьманів, робота з картою, таблицями, проблемними запитаннями, дискусіями. Наприклад, під час вивчення Богдана Хмельницького варто не лише перелічувати битви, а й з'ясовувати, які політичні завдання стояли перед гетьманом. Під час

аналізу діяльності Івана Виговського доцільно обговорювати причини появи Гадяцького договору. Під час вивчення Петра Дорошенка важливо показати, чому ідея об'єднання українських земель була настільки складною для реалізації.

Отже, обрана тема є актуальною через потребу глибшого й змістовнішого вивчення історичних особистостей у шкільному курсі історії України. На матеріалі козацької доби можна показати, як діяльність окремої людини пов'язується з великими історичними процесами: формуванням державності, боротьбою за права, розвитком політичної культури, дипломатією, воєнними конфліктами й історичною пам'яттю.

Об'єктом дослідження є процес вивчення історії України ранньомодерної доби у шкільному курсі історії.

Предметом дослідження є методичні підходи до вивчення історичних постатей козацької доби у підручниках та навчальному процесі з історії України для 8 класу.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей висвітлення діяльності історичних постатей козацької доби у сучасних підручниках з історії України для 8 класу та розробленні методичних рекомендацій щодо їх вивчення у навчальному процесі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати наукові підходи до вивчення історичних особистостей ранньомодерної доби;
- визначити роль історичних постатей у процесах формування українського козацтва та становлення козацької державності;
- здійснити аналіз сучасних підручників з історії України для 8 класу у контексті висвітлення діяльності історичних діячів козацької доби;
- виявити особливості подання історичних постатей у навчальному матеріалі;
- розробити методичні рекомендації щодо організації вивчення історичних постатей козацької доби у шкільному курсі історії України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XVI–XVIII століть, коли відбувалися процеси формування українського козацтва, виникнення Запорозької Січі, Національно-визвольна війна середини XVII століття та розвиток Української козацької держави.

Територіальні межі дослідження охоплюють українські землі, на яких відбувалися основні події історії козацької доби, зокрема території Наддніпрянщини, Запорозьких Вольностей та інших регіонів, пов'язаних із діяльністю козацьких військово-політичних структур.

Стан наукової розробки проблеми. Стан наукової розробки проблеми. Проблематика історичних постатей козацької доби та їхньої ролі у формуванні української державності посідає помітне місце в українській історіографії. Теоретико-історичне підґрунтя для аналізу державницьких процесів ранньомодерної України сформоване у працях М. Грушевського [17], В. Липинського [25], І. Крип'якевича [23; 24], О. Оглоблина [32], З. Когути [22], П. Саса [37; 38], В. Смолія та В. Степанкова [41; 43; 44]. У зазначених дослідженнях козацька доба розглядається крізь призму становлення політичної суб'єктності, еволюції державної ідеї, розвитку владних інституцій, дипломатичної практики та боротьби за автономний статус українських земель у складній системі міжнародних відносин XVII–XVIII ст. Окрему цінність мають праці, присвячені конкретним гетьманам і діячам козацької еліти, зокрема студії Д. Дорошенка [19], В. Газіна [15], О. Гуржії [19], О. Пугачова [35], Т. Чухліба [49], В. Смолія та В. Степанкова [40–44] оскільки біографічний матеріал у них поєднано з аналізом політичного середовища, міждержавних зв'язків і внутрішніх суперечностей Гетьманщини.

У новітніх дослідженнях козацька проблематика осмислюється ширше, із залученням методології постколоніальних студій, мікроісторії, біографістики, історичної антропології та студій повсякденності. С. Лях аналізує середньовічну й ранньомодерну історію України крізь призму постколоніального підходу, що дає змогу переосмислити українські історичні процеси поза імперськими схемами інтерпретації [26]. О. Ковальков обґрунтовує місце мікроісторії в

системі нової історичної науки, акцентуючи увагу на дослідницькому потенціалі локальних сюжетів, індивідуальних біографій і конкретних соціальних практик [21]. Н. Старченко розглядає мікроісторичний підхід як інструмент аналізу соціальних взаємодій, норм поведінки та механізмів функціонування ранньомодерного суспільства [45]. Біографічний вимір історичного дослідження розкривають Н. Марченко, В. Онопрієнко та К. Склярєнко, у працях яких біографія постає не лише способом опису життєвого шляху особи, а й засобом реконструкції соціального середовища, культурних практик, інтелектуальних впливів і ціннісних орієнтацій доби [27; 33; 39].

Окремий напрям історіографії становлять праці, присвячені ролі козацтва у формуванні української державності, політичної культури та національної ідентичності. Н. Вознюк розглядає українське козацтво як чинник державотворення й культурної самоідентифікації [12]. І. Мігальчан аналізує вплив козацьких традицій на формування вищих органів влади Української держави-Гетьманщини [28]. В. Щербак досліджує державну ідею в ранньомодерній Україні та роль козацтва у становленні етнічної свідомості українців [51; 52]. Л. Войтович розкриває військово-політичний контекст участі українського козацтва у європейських конфліктах XVII ст., зокрема у Тридцятилітній війні [13]. І. Бойко простежує історико-правові передумови становлення державності на українських землях [11], а В. Гоцуляк зосереджує увагу на розвитку української державної ідеї в політичній думці козацької доби [16]. Сукупність зазначених праць формує наукову основу для дослідження історичних постатей козацького періоду як носіїв політичних ідей, учасників державотворчих процесів та репрезентантів української історичної традиції.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові, спеціально-історичні та методико-педагогічні методи, застосування яких зумовлене змістом теми, метою і завданнями роботи. Оскільки дослідження поєднує історичний, історіографічний і методичний аспекти, добір методів був спрямований на з'ясування ролі історичних постатей козацької доби у процесах державотворення, аналіз їх висвітлення у сучасних підручниках з історії України

для 8 класу та вироблення практичних рекомендацій для організації навчального процесу.

Історико-порівняльний метод використано для зіставлення підходів різних авторських колективів до висвітлення історичних діячів козацької доби у підручниках з історії України для 8 класу. За допомогою цього методу було проаналізовано, наскільки повно в навчальних текстах розкрито діяльність Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Дмитра Вишневецького, Петра Конашевича-Сагайдачного та інших постатей; які акценти зроблено на їхній політичній, військовій, дипломатичній і державотворчій діяльності; чи подано історичну особистість лише як учасника подій, чи як суб'єкта історичного процесу.

Історико-системний метод застосовано для розгляду козацької доби як цілісного історичного явища, у межах якого діяльність окремих постатей пов'язана з ширшими процесами формування українського козацтва, становлення Запорозької Січі, Національно-визвольної війни середини XVII ст., розвитку Української козацької держави та трансформації політичної культури ранньомодерного суспільства. Використання цього методу дало змогу не ізолювати біографії історичних діячів від загального історичного контексту, а показати їхню роль у системі політичних, соціальних, військових і культурних змін.

Біографічний метод використано для аналізу історичних постатей як носіїв певних політичних ідей, управлінських практик, військових стратегій та державотворчих орієнтацій. Його застосування дозволило розглядати життєвий шлях діяча не як просту сукупність дат і подій, а як спосіб розкриття конкретної історичної епохи. У межах роботи цей метод має особливе значення, оскільки тема безпосередньо пов'язана з формуванням знань учнів про історичну особистість.

Метод історіографічного аналізу застосовано під час опрацювання наукових праць, присвячених козацькій добі, українській державній ідеї, біографістиці, мікроісторії та методиці навчання історії. Завдяки цьому було

визначено основні напрями наукового осмислення проблеми, зокрема державницький, біографічний, мікроісторичний, соціокультурний і методичний підходи до вивчення історичних постатей ранньомодерної доби.

Метод контент-аналізу використано для опрацювання змісту сучасних підручників з історії України для 8 класу. Він дав змогу виявити, які історичні постаті представлені в навчальному матеріалі, який обсяг тексту відведено їхній діяльності, які характеристики подано в основному тексті, ілюстраціях, історичних джерелах, запитаннях, завданнях і додаткових рубриках. Особливу увагу було приділено тому, чи сприяє зміст підручників формуванню в учнів уміння складати історичний портрет, порівнювати діяльність діячів, оцінювати їхній внесок у державотворчі процеси.

Метод аналізу навчально-методичної літератури застосовано для вивчення підходів до формування історичних компетентностей учнів, роботи з історичними джерелами, використання інтерактивних методів навчання та складання історичного портрета. Цей метод забезпечив зв'язок між теоретичним аналізом козацької проблематики та практичними потребами шкільного викладання історії України.

Метод узагальнення використано на завершальному етапі дослідження для систематизації результатів аналізу наукової літератури, підручників і методичних матеріалів. За його допомогою сформульовано висновки щодо особливостей подання історичних постатей козацької доби у шкільному курсі історії та розроблено методичні рекомендації для ефективнішого вивчення цієї теми.

Метод систематизації застосовано для впорядкування матеріалу за тематичними блоками: теоретичні засади дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби; аналіз підручників з історії України для 8 класу; методичні рекомендації щодо організації вивчення історичних постатей козацької доби. Завдяки цьому забезпечено логічну послідовність викладу та зв'язок між розділами роботи.

Отже, використання зазначених методів дозволило комплексно дослідити проблему формування знань про історичну особистість на прикладі теми

«Козацька революція середини XVII ст.», поєднавши аналіз історичного змісту, наукової літератури, шкільних підручників і методичних підходів до навчання історії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання результатів дослідження у процесі викладання історії України у закладах загальної середньої освіти. Запропоновані методичні рекомендації можуть бути використані вчителями історії під час організації навчального процесу, підготовки уроків та розроблення навчальних матеріалів.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У роботі (зокрема у ході викладення фактичного матеріалу) використано таблиці, що узагальнюють результати дослідження.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби посідає особливе місце в сучасній історичній науці, оскільки зазначений хронологічний період характеризується глибокими змінами соціальних структур, політичних інститутів, релігійних уявлень і культурних практик. Формування нових моделей влади, розвиток державності, поширення гуманістичної традиції, Реформація та Контрреформація, інституціоналізація освіти й науки зумовили зміну статусу особистості в історичному процесі та розширили простір індивідуальної дії. Цей період цілком закономірно вважається історичним зламом і неспроста вважається новим часом адже саме тоді багато змінилося у цивілізаційному плані.

У сучасній історичній науці термін ранньомодерна доба використовується для позначення перехідного періоду між середньовіччям і індустріальним модерном, який характеризується глибокими характерними змінами у політичній, соціальній, культурній та інтелектуальній сферах європейських суспільств. Іноді історики називають цей час ще раннім новим часом. Запровадження відповідного поняття пов'язане з прагненням подолати усталену лінійну схему «Середньовіччя – Новий час» і краще описати складні процеси трансформації традиційних суспільств у напрямі модерності [26, с.9].

Сучасники звертали увагу на наявність охлократичних тенденцій у запорозькому середовищі: про це свідчив австрійський посол Еріх Лясота, який у щоденнику фіксував стихійність та схильність до масових емоційних рішень козацького загалу [20, с.104]. Такі ж спостереження містилися у записах французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана [36, с.62]. Рішення коша, навіть після запровадження реєстрового війська, ухвалювалися без узгодження з державними інституціями й орієнтувалися насамперед на потреби запорозької громади. Внаслідок цього на Запорозжжі фактично склалася ситуація де-факто автономії в межах Речі Посполитої. Частина дослідників таку

ситуацію окреслює метафорою «козацька християнська республіка» [30], із притаманним акцентом на лицарській гідності, любові до Вітчизни, визнанні козацьких прав і вольностей тощо.

Так, В. Гоцуляк у своїй праці звертає увагу на те, що з середини XVII століття українське козацтво поступово перебрало на себе провідну роль у процесах національного державотворення. Дослідник підкреслює, що козацька спільнота формувалася не лише як військовий прошарок, а і як політична сила, здатна виробляти власні уявлення про організацію влади та суспільного порядку. Прагнення до об'єднання українських земель і створення власної державної організації відповідало системі цінностей козацького середовища, у якій важливе місце посідали ідеї рівноправ'я, військового братерства, соціальної справедливості та особистої свободи. У цьому контексті козацтво виступало не лише захисником території, а й носієм певної політичної культури, що поєднувала елементи військової демократії, традиційного права та колективної відповідальності за долю спільноти [16, с.129].

Своєю чергою І. Бойко зосередив увагу на ширших історичних передумовах становлення державності на українських землях. Дослідник аналізує процеси формування ранніх політичних структур, соціальної організації та правових традицій у давніші історичні періоди, що створили підґрунтя для подальшого розвитку державотворчих ідей. У його працях підкреслюється, що становлення української державності не було одноразовим актом, а являло собою тривалий історичний процес, у межах якого поступово формувалися інституції влади, політична культура та уявлення про колективну спільноту. Саме ця еволюційна перспектива дозволяє розглядати козацьку добу як один із важливих етапів тривалого розвитку державницької традиції на українських землях [11, с.14].

Важливий внесок у дослідження козацької тематики здійснив також Л. Войтович, який розглянув українське козацтво у ширшому контексті військової історії Європи ранньомодерного часу. Особливу увагу дослідник приділяє дискусійним питанням участі козацьких формувань у Тридцятилітній війні 1618–

1648 років. Аналізуючи джерельні свідчення та історіографічні інтерпретації, автор показує, що образ козацтва у європейських військових конфліктах часто супроводжувався певними стереотипами, які сформувалися як у західній, так і в східноєвропейській історіографії. Водночас реальна роль козацьких підрозділів у міжнародних військових подіях свідчить про їхню високу мобільність, бойову організованість та здатність інтегруватися у складні системи військово-політичних союзів ранньомодерної доби. Подібні дослідження дозволяють розглядати українське козацтво не лише як локальне явище, а як важливий чинник ширших військово-політичних процесів Європи [13, с. 129].

На сучасному етапі розвитку історичної науки питання ранніх форм української державності набуває особливої актуальності. І. Мігальчан звертає увагу на те, що в умовах сучасної російської агресії проти України проблема історичної спадкоємності української державності набуває не лише наукового, а й суспільно-політичного значення. Заперечення існування українських державних утворень у різні історичні періоди з боку російської пропаганди актуалізує потребу глибшого вивчення попередніх форм політичної організації українського суспільства. Однією з таких форм виступає Українська гетьманська держава, або ж Військо Запорізьке, що сформувалося у другій половині XVII століття і функціонувало як складна система військових, адміністративних та правових інститутів. Дослідження цього державного утворення дозволяє простежити процеси формування політичної еліти, адміністративної структури та правових засад українського ранньомодерного суспільства [28, с.884].

Значний інтерес становлять також праці В. Щербака, у яких досліджується роль козацтва у формуванні етнічної свідомості українського населення в період культурно-освітнього піднесення другої половини XVI – середини XVII століття. Дослідник підкреслює, що поширення ренесансно-гуманістичних ідей та реформаційних впливів сприяло поступовій трансформації світоглядних основ українського суспільства. У межах цих процесів козацтво виступало важливим носієм нових культурних і політичних орієнтацій, які поєднували традиції православної культури, європейські гуманістичні ідеї та прагнення до соціальної

й політичної автономії. Саме тому козацький рух можна розглядати не лише як військовий феномен, а і як важливий чинник формування модерної етнічної та політичної свідомості українського народу [51, с.9].

Унікальним джерелом, яке походить безпосередньо з козацького середовища й відбиває суспільно-політичні погляди «людей лицарських», виступають так звані «Кондиції» Северина Наливайка, подані Сигізмунду III у 1596 р. Документ вміщував пропозицію здійснити радикальну реформу козацького устрою шляхом створення на малозаселених просторах південніше Брацлавщини окремого Бузько-Дністровського Війська з сильною гетьманською владою. На думку дослідника Петра Саса, йшлося про своєрідну програму-мінімум реформування козацького війська: передбачалася географічна локалізація козацької території, окреслення параметрів її правового оформлення, вибудову жорсткої «вертикальної» політико-адміністративної структури, що поєднувала військову організацію з територіальним поділом та моделлю управління [37, с.224].

Питання масштабів поширення ідей Северина Наливайка серед козацтва залишається предметом дискусії, однак не виключається, що інформація про подібні проекти надихнула католицького єпископа Київського Йосипа Верещинського. У 1596 р. він розробив власний проект Задніпровської козацької держави, очолюваної князем як найвищою адміністративною особою, а військова влада в такому разі мала належати гетьману Війська Запорозького. Полкова організація включала 13 полків, які поєднували функції військових підрозділів та адміністративно-територіальних одиниць із центрами в містах або містечках. Полковники виконували функції місцевої військової та цивільної влади, а за полками закріплювалася земельна власність як матеріальна основа утримання війська. Крім земельних наділів, передбачався також грошовий і натуральний спосіб утримання козаків, однак усе ж єдиним обов'язком перед королем декларувалася військова служба. Цю цінну інформацію також вказує у своїй книзі П.Сас [37, с.12].

Можна припустити, що тогочасні козацькі провідники уявляли майбутню Україну як рівноправну частину Речі Посполитої з демократичними формами правління та без постійної присутності коронного війська на козацьких землях. Поразка повстань 1620-х – 1630-х років лише відтермінувала реалізацію таких планів до сприятливішого часу, але не знищила історичну пам'ять про задуми та ідеї козацької автономії.

Можна відзначити, що у західній історіографії концепт Early Modern Period остаточно утвердився у другій половині XX століття, насамперед у працях істориків соціальної та культурної історії. Як зазначає історик Пітер Берк, ранньомодерна доба не зводиться до сукупності політичних подій або династичних змін, а охоплює «довготривалі процеси перебудови ментальних структур, форм соціальної організації та культурних практик [40, с.82]. Схожу позицію займає історикиня Наталі Земон Девіс, яка розглядає ранній модерн як період формування нових виражених моделей соціальної мобільності та публічної комунікації [40, с.57].

Варто констатувати, що проблема хронологічних меж ранньомодерної доби залишається дискусійною. У більшості західноєвропейських досліджень початкову межу пов'язують із подіями кінця XV – початку XVI століття, зокрема з Великими географічними відкриттями, гуманістичним рухом, Реформацією та змінами у структурі держави. Завершення ранньомодерного періоду зазвичай пов'язується з другою половиною XVIII століття, у зв'язку з Просвітництвом, Американською та Французькою революціями. Також ця межа локалізується початком індустріалізації. Водночас низка дослідників, серед яких доволі відомі вчені – Джон Елліот та Квентін Скіннер пропонують трактувати ранній модерн як своєрідну філософську «аналітичну категорію», а не фіксований хронологічний відрізок [43, с.296].

У межах історичної методології ранньомодерна доба осмислюється як період такого собі зламу – співіснування традиційних і новаторських соціальних форм. З одного боку, ще зберігаються станові ієрархії, цехи, сувора релігійна регламентація повсякденного життя. З іншого боку, простежується поступове

посилення ролі професійної спеціалізації, спостерігається поступ книгодрукування, поширення письмової культури та інституційної раціоналізації. Як підкреслює історик Джон Брюер, ранній модерн не варто розглядати як «незавершений модерн», оскільки логіка функціонування суспільств зазначеного періоду ґрунтувалася на власних нормах і цінностях [57, с.24].

Слід відзначити, що в українській історіографії поняття ранньомодерної доби активно використовується для аналізу історії України XVI–XVIII століть. У працях відомої української «новістки» Наталі Яковенко зазначений період розглядається як етап формування нових суспільних ідентичностей, правових уявлень та культурних практик у межах Речі Посполитої, Османського світу та Московської держави. Ранньомодерна Україна, яка як відомо, не мала державності постає тут як своєрідний простір інтенсивних торговельних контактів, конфесійної конкуренції та соціальної мобільності, що безпосередньо впливало на діяльність тогочасних історичних особистостей, наприклад козацтва та різних моделей їхньої поведінки [52, с.34].

Вартує також відзначити, що дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби формується на своєрідному зламі кількох наукових напрямів: мікроісторії, інтелектуальної історії, та, що особливо біографістики. У збірнику «The Biographical Turn: Lives in History» під ред. Г. Рендерса, Б. де Хаана та Й. Гарсма (вступна стаття «Introduction: The Biographical Turn. Lives in History») біографія подається як метод, що дозволяє поєднати реконструкцію індивідуального досвіду з аналізом історичної епохи [50, с.115].

Згаданий нами вище мікроісторичний напрям надає потужний інструментарій для аналізу ранньомодерних персоналій. У статті науковця О. Ковалькова «Мікроісторія в системі “нової історичної науки”: історія, теорія та історіографічна практика» [21, с.41] мікроісторія розглядається як складова «нової історичної науки», що орієнтується на щільний опис, реконструкцію максимально множинних контекстів, зокрема різних мікросередовищ. Автор цікаво наголошує, що мікроісторія не обмежується лише «історією маленьких

людей», а радше пропонує таку собі зміну оптики, за якої історична людина аналізується через конкретні життєві практики, різні конфлікти того часу, судові справи тощо.

У енциклопедичній статті дослідниці Н. Старченко «Мікроісторія» поміщений в «Енциклопедії Сучасної України» систематизуються ключові ознаки мікроісторичного підходу: зменшення масштабу дослідження, фокус на непримітних вчинках, казусах, взаєминах, життєвих ситуаціях тощо. У статті окреслюється внесок відомих дослідників нової історії Г. Медика, Ж. Ревеля, К. Гінзбурга, Дж. Леві, а також підкреслюється досвід українських істориків ранньомодерного періоду [45].

Українське бачення дослідження ранньомодерних особистостей спирається на власну традицію біографістики. Добре, що вона поступово кристалізується. У збірнику «Українська біографістика» поміщена зокрема, стаття Н. Марченко «Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу», в якій аналізуються форми автобіографічного підходу, можливості розкриття дитинства і становлення історичної особистості. Ці підходи важливі для розуміння соціалізації діячів у ранньомодерну добу [27, с.105]. Інший дослідник – В. Онопрієнко у статті «Біографії вчених: специфіка завдання та досвід» показує, як ці наративи впливають на сприйняття спадщини предків, пропонують певні критерії такої біографії [33, с.49].

Таким чином, дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби спирається на доволі розгорнуту мережу студій, а сам біографічний аналіз поєднується з мікроісторією, інтелектуальною історією, історією повсякденності й українською біографістичною традицією. Для повноцінного розкриття ролі конкретних історичних діячів доцільно також опиратися на згадані статті та збірники, що задають стандарти наукового опису та інтерпретують життєписи особистостей раннього модерну.

Тепер, на наш погляд, варто перейти до аналізу козацької тематики. Козацька проблематика посідає одне з провідних місць у вітчизняній історіографії та характеризується доволі значним масивом наукових

напрацювань. Упродовж тривалого часу увага дослідників зосереджувалася на питаннях походження українського козацтва, особливостях його соціальної організації та військової діяльності. Історики вивчали також історію Запорозької Січі й інших інституцій Гетьманщини. Подібна тематична домінанта була зумовлена усвідомленням козацтва як ключового чинника суспільно-політичного та культурного розвитку України ранньомодерної доби тобто XVII–XVIII століть.

Перші спроби осмислення проблеми українського державотворення козацької доби пов'язані з працями Михайла Грушевського, який у восьмому–десятому томах «Історії України-Руси» фахово розглядав козацький рух у контексті тривалих еволюційних процесів української державотворчої традиції, наголошуючи на його органічному зв'язку з попередніми формами суспільної самоорганізації, наприклад Київської Русі [17, с.8]. Вагомий внесок у формування державницької інтерпретації козацької історії здійснив також український історик XX ст. В'ячеслав Липинський, який акцентував увагу на ролі козацької еліти та шляхти у політичних процесах, розглядаючи Гетьманщину як форму української державності ранньомодерної доби [25, с. 5]. Подібні ідеї простежуються і в працях історика Омеляна Терлецького, який у міжвоєнний період намагався синтезувати політичну історію козацької доби з ширшим баченням еволюції української державної ідеї [46, с. 202].

Разом із тим системну характеристику державних інститутів козацької України вперше запропонував історик Іван Крип'якевич у своїй фундаментальній розвідці «Студії над державою Богдана Хмельницького». Дослідник досить детально проаналізував політичний устрій Війська Запорозького, структуру органів влади, особливості територіальної організації, питання державних кордонів і функціонування збройних сил. Це дозволило розглядати Гетьманщину як відносно цілісне політичне утворення з власною адміністративною та правовою системою [24, с.113].

Важливим напрямом сучасних досліджень стала ідеологічна та соціокультурна складова козацького державотворення. У працях Юрія Мицика [29, с.25] Ярослава Федорука [48] та Петра Саса [37] простежується прагнення

реконструювати політичні концепції козацької еліти, їхній зв'язок із традиціями руського права, християнською риторикою та європейськими уявленнями про легітимність влади.

Значний внесок у розкриття теми зробили також зарубіжні науковці, зокрема Франк Сисин, який аналізував концепти нації та політичної спільноти в українській історіографії XVII століття. Зенон Когут досліджував трансформацію автономного статусу Гетьманщини в умовах російського централізму [22, с.105]. Тереса Хинчевська-Геннелъ зосереджувала увагу на проблемах національної свідомості козацтва і української шляхти ранньомодерного часу.

Окреме місце в історіографії посідають дослідження політичних поглядів і практик українських гетьманів як ключових історичних особистостей козацької доби. Політичну програму Івана Виговського та значення Гадяцького трактату ґрунтовно проаналізував Василь Гарасимчук [14, с.21]. Біографічний і політичний портрет Богдана Хмельницького висвітлив у своїх працях Іван Крип'якевич [23; 24], діаспорний історик Олександра Оглоблина [32, с.5], а також Дмитро Дорошенко [19]. У своїх спільних дослідженнях Валерій Смолій та Валерій Степанков запропонували соціально-політичний аналіз гетьманської влади в контексті суспільних трансформацій XVII століття [42]. Подальший розвиток персоналістичних студій пов'язаний з працями відомих істориків: Олександра Гуржія [8], Олексія Путра [35], Тараса Чухліба [49], Володимира Газіна [17] і Тетяни Яковлевої [53]. У цих працях увага зосереджується на дипломатичній діяльності, міжнародних контактах, механізмах легітимації влади та політичній культурі козацької старшини.

Загалом, козацька проблематика в українській історіографії ранньомодерної доби характеризується поступовим переходом від описово-політичних схем до комплексного аналізу історичних особистостей. Подібний підхід створює підґрунтя для дослідження козацької еліти не лише як військово-політичного феномену, а як складової ширших процесів ранньомодерного державотворення та формування української політичної традиції. Тобто тим

самим отримуємо можливість ширше вивчити історичні персоналії визначеного часу.

Вагомий внесок у дослідження еволюції державної ідеї в Україні ранньомодерного часу належить працям відзначених нами вище визначним історикам Валерію Смолю та Валерію Степанкову. Вони послідовно розробляли проблематику українського державотворення в контексті суспільно-політичних трансформацій XVII–XVIII століть. Центральне місце у їхньому науковому доробку посідає монографія «Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» [43], у якій автори здійснили комплексний аналіз походження, змістового наповнення та практичних форм реалізації державної ідеї в умовах козацької доби. Основні положення і висновки зазначеного дослідження зазвичай є тісно інтегрованими до фундаментальних праць останніх років, присвячених історії України ранньомодерного періоду [41, с.228]. Це засвідчує їхню наукову вагу. Крім того, напрацювання цього тандему авторів дуже активно використовується у підручниках і посібниках для 8 - го класу.

Згадані нами вище українські історики В. Смолій і В. Степанков зосередили увагу на з'ясуванні причин становлення козацького політичного автономізму. Дослідники аргументовано показали, що автономістські прагнення козацької спільноти формувалися на ґрунті поєднання давніх традицій руського права, православної ідентичності та власного досвіду військово-політичної самоорганізації. Вони запропонувати цілісне бачення витоків української державної ідеї.

Окремий блок дослідження цих відомих істориків присвячено аналізу утвердження наріжних принципів державної ідеї у період Національно-визвольної війни 1648–1657 років. Автори простежили трансформацію політичних уявлень козацької еліти від вимог станових привілеїв і автономії до формування уявлень про власну державну організацію з визначеною територією та владними інститутами. Авторами увага в особливий спосіб акцентується на ролі гетьманської влади, Генеральної військової ради, старшинської

адміністрації, а також на формуванні зовнішньополітичних орієнтацій як складової державницького мислення [41, с.228].

Уважаємо, що дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби потребує спеціального методологічного підходу, зумовленого специфікою соціального устрою, політичної культури та ментальних уявлень того часу. Слід пам'ятати, що людина у ранньомодерному суспільстві функціонувала у багаторівневому просторі – просторі станових, конфесійних, корпоративних, територіальних прикмет. Це істотно обмежувало автономність індивідуальних дій людини у сучасному розумінні і узалежнювало людину станам.

Першою принциповою особливістю дослідження ранньомодерних персоналій виступає обмеженість їхньої свободи. Це був зовсім інший час який дуже складно порівняти із сьогодишнім. Особистість раннього модерну не постає самодостатнім таким собі суб'єктом історії, а репрезентує певну соціальну корпорацію чи конфесійну групу або стан. Гетьман, козацький ватажок, церковний ієрарх або шляхтич діяв не лише від власного імені, а як носій таких собі делегованих повноважень. Тому біографічний аналіз у межах ранньомодерної історії неможливий без одночасного вивчення тогочасного соціокультурного середовища, корпоративної культури тощо.

Другою важливою рисою яка в багато чому перегукувалася з першою є переплетення приватного та публічного вимірів життя. У ранньомодерному суспільстві межа між особистим і суспільно-політичним залишалася рухомою. Релігійні переконання, родинні зв'язки, шлюбні церемонії, конфесійна приналежність або особиста честь безпосередньо впливали на політичні рішення та військову поведінку історичних діячів. У зв'язку з цим дослідження історичних особистостей конче потребує залучення джерел приватного походження – листування, щоденників, заповітів, які би дозволяли краще реконструювати їхнє життя. Інша річ, що віднайти такі джерела дуже складно позаяк вони здебільшого не дійшли до нашого часу.

Третьою методологічною особливістю є свого роду «контекстуальність» політичної дії. Поведінка ранньомодерних діячів не може оцінюватися з позицій

сучасних національних або державницьких моделей бо таких ще не було. Лояльність до монарха, коливання між різними центрами влади, тактичні ситуативні союзи з іноземними державами були складовими політичної культури доби. Аналіз біографій історичних особистостей потребує врахування того, що політична раціональність раннього модерну ґрунтувалася на уявленнях про станову рівновагу, божественний порядок, договірні відносини між владою і спільнотою тощо.

Четвертою визначальною рисою дослідження виступає символічний характер влади та авторитету. Як тоді вважали – уся влада від Бога. Особистість ранньомодерної доби ніби діяла в полі певних ритуалів і прикмет. Публічні промови, універсали, присяги, прийняття клейнодів або корогів, акти милосердя чи жорстокості по відношенню до людей виконували не лише практичну, а й комунікативну функцію. Вивчення таких практик дозволяє зрозуміти, яким чином історичні діячі маніфестували себе, утверджували легітимність тощо.

П'ятою особливістю є «багатовекторність ідентичності». Адже ранньомодерна особистість могла одночасно ідентифікувати себе як підданого монарха, представника певного стану, члена конфесійної спільноти та мешканця конкретного регіону (території). Подібна множинність ідентичностей становила норму тогочасного соціального буття. Для історика важливо реконструювати ієрархію таких ідентифікацій у конкретних ситуаціях, тоді він зможе краще зрозуміти таку історичну особистість.

Шостою характерною рисою дослідження ранньомодерних персоналій виступає помітна фрагментарність джерельної бази. Значна частина інформації про історичних діячів збереглася у джерелах, які до нас дійшли доволі опосередковано, були створені або їхніми опонентами або іноземними свідками.

Сьомою особливістю можна назвати поєднання індивідуального та типового. Історична особистість ранньомодерної доби постає ніби унікальною біографічною постаттю але водночас і репрезентантом певного соціального середовища – гетьманського, козацького, релігійного тощо. Тобто ведемо до того, що такі дослідження потребують такого собі балансу між відтворенням

індивідуального життєвого шляху людини та виявленням закономірностей, притаманних відповідній соціальній групі.

В українському історичному контексті при вивченні персоналій нового часу особливого значення набуває взаємозв'язок біографічних студій із проблемами державотворення та конфесійної боротьби. Історичні особистості ранньомодерної України діяли в умовах своєрідного пограниччя між різними політичними і цивілізаційними світами. Водночас аналіз персоналій дозволяє простежити, яким чином через індивідуальні дії та особисті рішення відбувалася кристалізація ширших ідей, зокрема автономізму та державності адже усі ми знаємо яку важливу роль відіграли такі діячі як Богдан Хмельницький чи Іван Мазепа. Отже, дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби передбачає відмову від спрощених біографічних схем і вимагає комплексного аналізу, уважного вивчення раннього нового часу. У такому разі слід поєднувати біографічний, мікроісторичний, соціально-антропологічний та інтелектуально-історичний виміри. Саме у такій оптиці історична особистість нового часу постає не таким собі ізольованим «героєм», а елементом складної системи соціальних зв'язків, соціокультурних практик і змістів раннього модерну.

Особливості дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби відображено у таблиці 1.1.,. Але маємо намір також зробити деякі узагальнення. Варто цілісніше вивчати соціально-становий контекст та переплетіння приватного й публічного сенсів. Тобто при вивченні такої особистості, яка жила у новий час слід розуміти, що історична особистість функціонувала в межах станових, корпоративних і конфесійних структур. Крім того, слід активно застосовувати просопографічний та мікроісторичний підхід.

Таблиця 1.1.

Особливості дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби

Аналітичний вимір	Змістовна характеристика	Методологічне значення для дослідження
Соціально-становий контекст	Історична особистість функціонує в межах станових, корпоративних і конфесійних структур;	Унеможливорює модернізаторські інтерпретації; вимагає аналізу

	індивідуальна дія поєднується з представництвом колективних інтересів	соціальних ролей, статусу, делегованих повноважень
Колективний характер політичної дії	Рішення ухвалюються від імені корпорацій, рад, станів, братств, військових спільнот	Потребує поєднання біографічного та інституційного аналізу
Переплетіння приватного й публічного	Особисті переконання, родинні зв'язки, конфесійна ідентичність безпосередньо впливають на політичну поведінку	Орієнтує на залучення джерел приватного походження та аналіз самопрезентації
Символічна природа влади	Влада реалізується через ритуали, клейноди, універсали, публічні жести, мову честі	Вимагає застосування інтелектуальної історії та історичної антропології
Багатовекторність ідентичності	Поєднання підданства, станової, конфесійної та територіальної ідентифікації	Унеможлиблює одновимірну національну інтерпретацію
Контекстуальність політичної раціональності	Політична поведінка ґрунтується на уявленнях про право, традицію, договір, а не на модерних ідеологіях	Потребує аналізу мови джерел і категорій епохи
Фрагментарність джерельної бази	Значна частина інформації походить від опонентів або зовнішніх спостерігачів	Зумовлює необхідність критичного зіставлення джерел
Поєднання індивідуального й типового	Особистість водночас унікальна та репрезентативна для соціального типу	Обґрунтовує застосування просопографічного та мікроісторичного підходів
Зв'язок із процесами державотворення	Дії персоналій впливають на формування автономістських і державницьких ідей	Дозволяє інтегрувати персоналістичний аналіз у макроісторичні процеси

Джерело: розроблено автором

У розвиток положень, систематизованих у таблиці 1.1, доцільно наголосити, що дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби не обмежується реконструкцією фактів біографії, послідовності посад або участі в окремих політичних подіях. Основний науковий інтерес зосереджується на виявленні механізмів, через які конкретна людина включалася у структури влади, конфесійні відносини, військові корпорації, родинно-клієнтельні зв'язки та локальні спільноти. У такому ракурсі історична особистість постає не лише об'єктом опису, а й аналітичним вузлом, у якому перетинаються соціальні норми, політичні практики і цінності епохи. Саме такий підхід дедалі виразніше утверджується в сучасному осмисленні ранньомодерної історії, де індивідуальна біографія розглядається як спосіб прочитання ширших історичних процесів [31, с.313].

У межах ранньомодерного суспільства жодна впливова постать не діяла поза системою колективних лояльностей. Для українського матеріалу особливо важливим є врахування належності до стану, конфесії, військової корпорації, регіону та політичної спільноти. Гетьман, полковник, православний ієрарх, шляхтич або міщанський провідник реалізовував свою волю не у вакуумі, а в координатах численних залежностей. Тому реконструкція життєвого шляху вимагає з'ясування не лише особистих якостей діяча, а й характеру тих групових інтересів, які він представляв, а іноді й змушений був узгоджувати між собою. Подібна постановка питання дає змогу уникнути анахронічного перенесення на ранньомодерний матеріал модерних уявлень про політичне лідерство, індивідуальну автономію чи національно орієнтовану суб'єктність. У науковій літературі з історії ранньомодерної України неодноразово підкреслювалася саме така складна, перехідна й багат шарова природа історичного простору XVI–XVIII століть [31, с.314].

Окремої уваги потребує співвідношення індивідуального наміру та нормативного середовища. Ранньомодерна людина формувалася у світі, де правовий звичай, корпоративна дисципліна, релігійний авторитет і символічна мова влади мали значно більший вплив на щоденну та політичну поведінку, ніж у пізніші часи. Відтак вчинок історичної особистості слід розглядати не тільки як наслідок особистого вибору, а і як результат дії системи обмежень, санкцій та усталених моделей поведінки. У дослідженні козацьких провідників, церковних діячів або представників руської шляхти така методологічна настанова має принципове значення, оскільки дозволяє відчитувати джерела не за логікою сучасних політичних категорій, а крізь мову самої епохи. Саме контекстуалізація лексики, правових формул, ритуалів підпорядкування, присяги, честі й служби забезпечує коректність інтерпретації.

Поглиблення потребує й питання джерельної бази. Історія ранньомодерних персоналій рідко відтворюється за допомогою суцільного й безперервного комплексу матеріалів. Натомість дослідник має справу з уривчастими свідченнями різного походження: універсалами, листами, щоденниковими

нотатками, судовими книгами, літописними згадками, дипломатичними реляціями, хроніками, полемічними творами, родинними актами. Значна частина таких джерел створювалася не самими діячами, а їхніми союзниками, опонентами або зовнішніми спостерігачами, тому будь-яке біографічне узагальнення повинно спиратися на критичне зіставлення свідчень. Саме фрагментарність джерел зумовила зростання інтересу до мікроісторичного підходу, який орієнтує дослідника на уважне вчитування в окремий випадок, казус, конфлікт або подію як у концентроване відображення ширших соціальних структур. У сучасному українському енциклопедичному та історіографічному дискурсі мікроісторія визначається як антропологічно орієнтований напрям, що дозволяє виявляти приховані механізми соціальної взаємодії на малому масштабі дослідження [47, с.33].

У такому зв'язку продуктивним є поєднання біографічного та мікроісторичного аналізу. Біографічний поворот у гуманітаристиці пов'язується з переосмисленням життєпису не як допоміжного жанру, а як самодостатнього інструменту історичного пізнання. Відповідні методологічні підходи виходять з того, що через уважно реконструйоване життя окремої особи можна дослідити соціальну мобільність, механізми легітимації, способи самопрезентації, практики пам'яті та взаємодію приватного й публічного вимірів. Для ранньомодерної доби така оптика особливо доречна, оскільки життєпис дає змогу простежити не лише зовнішню послідовність подій, а й соціальні траєкторії входження до влади, форми клієнтелізму, мережі покровительства та зміну ідентифікацій у кризові моменти політичної історії [39, с.78]. Саме тому сучасна наукова думка дедалі частіше трактує біографію як метод дослідження історичного світу, а не лише форму викладу зібраних фактів.

Ще один важливий сюжет пов'язаний із символічною природою влади. У ранньомодерному суспільстві влада функціонувала не тільки як система примусу чи адміністративного розпорядництва, а і як простір знаків, ритуалів і визнаних форм репрезентації. Для історичних особистостей виняткове значення мали церемоніал, мова звернень, атрибутика гідності, публічне проголошення волі,

форма листування, порядок вручення клейнодів, участь у присяжних актах, демонстрація щедрості або покарання. Подібні дії не можна розглядати як другорядне тло політичної історії, адже саме через них влада ставала видимою, переконливою і легітимною для сучасників. Вивчення ранньомодерної особистості без аналізу символічних практик призводило б до звуження її ролі до формального набору урядових функцій, тоді як історичні джерела фіксують значно складнішу модель публічного авторитету. У випадку козацької старшини, зокрема гетьманів, символічний вимір влади був тісно пов'язаний і з уявленнями про військову честь, служіння Вітчизні, оборону віри та право на політичне представництво.

Не менш значущою є проблема множинної ідентичності. Для ранньомодерної людини цілком природним було одночасне співіснування кількох рівнів самовизначення. Ідентичність могла вибудовуватися через конфесію, політичну лояльність, стан, місце походження, належність до певної правової традиції або військової спільноти. Унаслідок цього історична особистість діяла в багатовимірному полі, де різні форми самоідентифікації не завжди збігалися між собою. Для українського ранньомодерного простору така ситуація мала особливу вагу, оскільки місцеві еліти та військові провідники перебували на перетині впливів Речі Посполитої, православного світу, козацької корпоративності, локальних земельних інтересів і ширших геополітичних орієнтацій. Тому інтерпретація їхніх рішень вимагає обережності та відмови від спрощених схем, у яких діячеві наперед приписується одна домінантна мотивація. Саме на цій підставі сучасні підходи до ранньомодерної історії наполягають на багатоплановому прочитанні політичної поведінки.

Для української історії додаткового значення набуває зв'язок персоналістичних студій із проблематикою державотворення. Історичні особистості ранньомодерної доби привертають увагу не тільки через індивідуальну винятковість, а й через здатність уособлювати ширші тенденції суспільного розвитку. Через аналіз діяльності козацьких гетьманів, полковників, православних ієрархів, дипломатів або інтелектуалів можна простежити процеси

формування автономістських уявлень, інституціоналізації влади, конфесійної самооборони, розвитку політичної мови та легітимації колективних прав. У такому сенсі особистість виступає важливим посередником між мікрорівнем індивідуальної дії та макрорівнем історичних трансформацій [12, с.45]. Саме тому студії над персоналіями ранньомодерної України мають значення не лише для біографістики, а й для розуміння структури суспільства, динаміки влади та генези політичної традиції. Подібний аналітичний ракурс добре узгоджується з сучасним трактуванням ранньомодерної української історії як простору інтенсивних змін, конкуренції юрисдикцій, конфесійних напружень і соціальної мобільності.

Таким чином, дослідження історичних особистостей ранньомодерної доби вимагає комплексного та методологічно виваженого підходу, який враховує специфіку соціально-станової структури, того історичного часу, політичної культури й ментальних уявлень відповідного періоду. Особистість раннього модерну постає не як автономний індивід у нашому сучасному розумінні, а як своєрідний носій колективних ролей та цінностей. Вони послідовно реалізовувалися у межах корпоративних, конфесійних і територіальних спільнот. Аналіз таких історичних персоналій також неможливий без врахування контекстуальних чинників, символічної природи влади та особливостей джерельної бази, що часто має фрагментарний і тенденційний характер. Тобто слід поєднувати біографічний, мікроісторичний, і соціально-антропологічний підходи. У межах української історії ранньомодерної доби такий підхід створює підґрунтя для науково обґрунтованого аналізу козацької еліти й інших ключових діячів як активних учасників державотворчих і конфесійно-політичних трансформацій.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 8 КЛАСУ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ТЕМИ

У шкільному курсі історії України тема ранньомодерної доби займає важливе місце, оскільки саме у цей період формуються процеси політичного, соціального та культурного розвитку українського суспільства. Особливу роль у висвітленні цих процесів відіграють підручники з історії України для 8 класу, у яких подається узагальнений і водночас систематизований виклад подій XVI–XVIII століть. Саме через зміст підручників учні отримують перші уявлення про діяльність історичних діячів козацької доби, формування української державності та розвиток політичної культури тогочасного суспільства. Тому аналіз шкільних підручників дозволяє оцінити, яким чином у навчальному процесі представлено історичні особистості ранньомодерної України та які акценти робляться у поясненні їхньої ролі в історичному розвитку.

Для аналізу було використано низку підручників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України: підручники В. Власова, О. Галімова, О. Пометун, Г. Хлібовської, О. Щупака, О. Панаріна, О. Гісема та інших авторів. Вони мають спільну програмну основу, проте відрізняються підходами до подання історичного матеріалу, структури тем та способів розкриття ролі історичних діячів.

Підручник В. Власова, О.Данилевської, Д.Вашука «Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» (для зручності ми вживатимемо лаконічніший варіант підручника з іменем лише одного автора – нині покійного Віталія Власова) належить до найбільш поширених навчальних видань, які використовуються у закладах загальної середньої освіти для вивчення історії України ранньомодерного часу. Його структура відповідає вимогам навчальної програми та охоплює історичний період від XVI до XVIII століття, що в українській історіографії часто називають козацькою добою, оскільки ключовими подіями цього часу стали виникнення українського козацтва, формування Запорозької Січі, Національно-визвольна війна середини XVII століття та розвиток козацької державності. У вступній частині підручника

наголошується, що учні вивчатимуть історію України раннього нового часу – періоду, коли зародилося козацтво і постала Українська козацька держава – Військо Запорозьке, яка стала важливим явищем політичного розвитку українських земель [58, с.112]. Автор підручника використовує поєднання традиційного подієвого викладу історичного матеріалу з біографічним підходом, що дозволяє розкривати перебіг історичних процесів через діяльність конкретних історичних постатей гетьманів, козацьких ватажків, військових діячів та представників політичної еліти того часу. Вважаємо, що така побудова тексту сприяє формуванню у школярів не лише знань про події, а й розуміння ролі історичних особистостей у суспільному розвитку.

Значне місце у підручнику приділяється темі виникнення українського козацтва. Автор пояснює формування цієї соціальної спільноти через сукупність соціально-економічних, політичних і географічних факторів. У XVI столітті українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, де посилювався соціальний і національно-релігійний тиск з боку польської шляхти. Частина населення, насамперед селяни та міщани, намагалася уникнути кріпосницької залежності і переселялася на південні прикордонні території, які у джерелах називалися Диким Полем. Саме ці землі стали простором формування нового військово-соціального середовища, яке поступово перетворилося на організовану спільноту [58, с.114]. У підручнику підкреслюється, що слово «козак» має тюркське походження і означає «вільна людина» або «воїн-мандрівник». Таким чином автор пояснює символічний зміст цієї назви, яка відображала прагнення до особистої свободи та незалежності.

Особливу увагу приділено формуванню Запорозької Січі як центру організації козацького життя. У тексті підручника зазначається, що одним із перших організаторів укріпленого козацького осередку був князь Дмитро Вишневецький, відомий у народній традиції як Байда. У середині XVI століття він збудував укріплення на острові Мала Хортиця на Дніпрі, яке стало важливим етапом у процесі формування майбутньої Запорозької Січі. Через цей приклад автор демонструє, як стихійні військові загони поступово перетворювалися на

організовану силу з власною структурою управління. У підручнику підкреслюється, що Запорозька Січ виконувала не лише оборонні функції, а й була політичним центром козацького світу. Тут діяла система військової демократії, де найважливіші рішення ухвалювалися на загальній козацькій раді. Саме рада обирала кошового отамана, старшину та визначала політичний курс спільноти. Подібна система управління формувала традиції колективної відповідальності та участі козаків у політичному житті [58, с.120].

Наступним важливим тематичним блоком підручника є висвітлення подій Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття. Автор підкреслює, що ця війна стала одним із ключових переломних моментів в історії України, оскільки саме під час цих подій відбулося формування нової форми політичної організації українського суспільства. Причини війни розглядаються комплексно: посилення соціального гноблення селянства, обмеження прав православного населення, зростання влади польської шляхти на українських землях та прагнення козацтва до політичної автономії. Центральною постаттю цього розділу виступає Богдан Хмельницький, якого автор характеризує як видатного військового стратега і політичного діяча. У підручнику детально висвітлюються події перших років війни, зокрема перемоги козацького війська під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, що суттєво змінили співвідношення сил у регіоні. Значна увага приділяється також дипломатичній діяльності Хмельницького, його переговорам з Кримським ханством та іншими державами. Через аналіз цих подій автор демонструє, що війна мала не лише військовий, а й політичний характер, адже її результатом стало створення нової державної структури [58, с.123].

У наступних розділах підручника розглядається становлення Української козацької держави – Гетьманщини. Автор пояснює, що після перемог козацького війська у 1648–1649 роках на значній частині українських земель сформувалася нова система влади. Територія держави була поділена на полки і сотні, які виконували одночасно військові та адміністративні функції. На чолі держави стояв гетьман, який мав широкі повноваження у військовій, дипломатичній і

адміністративній сферах. Йому допомагала генеральна старшина – найближче коло керівників держави. Підручник також висвітлює діяльність гетьманів, які визначали політичний курс держави у різні періоди її існування. Зокрема Іван Виговський подається як політичний діяч, що намагався зберегти автономію Гетьманщини через укладення Гадяцького договору з Річчю Посполитою, Петро Дорошенко характеризується як гетьман, який прагнув об'єднати Правобережну та Лівобережну Україну, а Іван Мазепа постає як складна і суперечлива постать, що поєднувала державницькі прагнення з прагматичною політикою у складних міжнародних умовах. У підручнику також підкреслюється його внесок у розвиток культури, освіти та церковного будівництва [58, с.123].

Таким чином підручник Підручник В. Власова, О.Данилевської, Д.Вашука «Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» формує у школярів цілісне уявлення про історію України ранньомодерного часу. Через послідовний аналіз політичних подій, діяльності історичних діячів та розвитку суспільних інституцій автор демонструє взаємозв'язок між індивідуальною діяльністю історичних особистостей і ширшими процесами історичного розвитку. Особливу увагу у підручнику приділено козацькій тематиці, адже саме козацтво стало ключовим фактором політичної та соціальної трансформації українського суспільства у XVI–XVIII століттях. Через біографії гетьманів і козацьких ватажків підручник показує, як формувалися державницькі ідеї, політична культура та традиції боротьби за автономію українських земель.

Підручник відомого в Україні автора – Олександра Гісема «Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» (у співавторстві з Мартинюком О. О., Сирцовою О. М., Галімовим А. О.) є сучасним навчальним виданням, рекомендованим Міністерством освіти і науки України та підготовленим відповідно до модельної програми курсу «Історія України. 7–9 класи». У ньому послідовно висвітлюються події ранньомодерного періоду української історії, а навчальний матеріал структуровано за проблемно-хронологічним принципом. Значна увага приділяється не лише політичним подіям, але й соціально-економічним процесам, що впливали на формування

українського суспільства у XVI–XVIII століттях. Підручник містить тематичні розділи, присвячені появі українського козацтва, діяльності Запорозької Січі, участі козаків у міжнародних війнах, козацьким повстанням, Національно-визвольній війні середини XVII століття та становленню Козацької держави - Війська Запорозького [59, с.143].

У межах аналізу теми козацтва підручник розглядає його формування як результат складних соціально-економічних змін на українських землях у XVI столітті. Зокрема наголошується, що поширення фільваркової системи господарювання та посилення кріпосницької залежності селянства призвели до погіршення становища значної частини населення. Унаслідок цього багато селян, міщан і дрібної шляхти залишали свої місця проживання і переселялися на південні прикордонні території, де поступово формувалося нове соціальне середовище. Саме у цих умовах виникла військово-соціальна спільнота козаків, які займалися обороною українських земель від татарських набігів та брали участь у військових походах. У підручнику зазначається, що козаки відігравали важливу роль у прикордонній обороні та поступово перетворювалися на впливову військово-політичну силу [59, с.145].

Особливе місце у викладі матеріалу займає характеристика Запорозької Січі. У підручнику вона розглядається як своєрідна військово-політична організація, яка об'єднувала козаків і виконувала функції оборонного та політичного центру. Січ мала власну систему управління, що базувалася на принципах військової демократії. Найвищим органом влади була козацька рада, на якій вирішувалися найважливіші питання життя спільноти та обиралися керівники. Керівником Запорозької Січі був кошовий отаман, який очолював військо і здійснював адміністративні функції, проте його влада обмежувалася рішеннями ради. У підручнику також описано структуру козацького товариства, що складалося з куренів, які були військово-адміністративними підрозділами. До Січі могли вступати чоловіки, які визнавали православну віру та дотримувалися козацьких звичаїв, після чого вони ставали членами військового товариства [59, с.148].

У наступних розділах підручника розглядається процес переходу козацтва від боротьби за станові інтереси до творення власної державності. Значна увага приділяється подіям Національно-визвольної війни середини XVII століття під проводом Богдана Хмельницького. Автори підручника підкреслюють, що після перемог козацького війська над польською армією розпочалося формування нової політичної структури Козацької держави. Основою її військової організації стала полково-сотенна система [59, с.150]. Відповідно до цієї системи територія держави поділялася на полки, які складалися з кількох сотень козаків. Кожна сотня виставляла певну кількість воїнів, що забезпечувало мобілізацію населення для військових потреб. Основу війська становила піхота, оснащена вогнепальною зброєю, а також артилерія, яка включала гармати, здобуті під час військових кампаній або виготовлені у спеціальних майстернях.

У підручнику також аналізується структура влади Гетьманщини. На чолі держави стояв гетьман, який виконував функції головнокомандувача війська, керівника адміністрації та представника держави у міжнародних відносинах. Йому допомагала генеральна старшина, яка виконувала функції центрального уряду. Адміністративно-територіальна система держави складалася з полків і сотень, що одночасно виконували військові й адміністративні функції.

Слід проаналізувати також новий підручник Олени Пометун, Нестора Гупана, Ольги Дудар «Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» 8 клас». Підручник цього авторського колективу чітко структурує матеріал довкола ранньомодерної доби і вже у вступному зверненні до учнів наголошує, що у 8 класі вивчається саме цей період історії України. Для теми вашого дослідження особливо важливо, що козацький сюжет у ньому не зведений до суто військової історії. У змісті виразно виділено розділ «Українська козацька революція та боротьба за суверенітет козацької держави (XVII ст.)», куди входять параграфи про передумови і причини революції, події 1648–1649 рр., воєнно-політичні події 1650–1653 рр., місце Війська Запорозького в системі міжнародних відносин, а також гетьманування Івана Виговського і початок Руїни. Уже сама така побудова засвідчує, що автори трактують козацьку добу не лише

як сукупність битв, а як етап боротьби за суверенітет і державне оформлення політичної спільноти. У наступному розділі окремо подано § 21–22 «Українська козацька держава», що акцентує увагу не просто на історії гетьманів, а саме на державному вимірі козацького проекту [63, с. 128–132].

У розкритті теми козацької державності підручник Пометун, Гупана і Дудар має виразну аналітичну спрямованість. Уже на початку § 21–22 учням пропонується обговорити, за якими ознаками визначають державу і чи були такі ознаки притаманні Війську Запорозькому. Така постановка питання є методично показовою, оскільки вона орієнтує не на механічне запам'ятовування, а на виявлення державних рис: території, органів влади, адміністративної організації, війська, системи управління. Далі в текст включено уривок зі звіту венеційського посла Альберто Віміні 1650 р., у якому описано спосіб врядування козаків і підкреслено роль громадських зібрань та колективного обговорення політичних справ. Автори не просто наводять джерело, а вводять його у логіку доведення: козацька держава постає як політичний організм, який мав власні форми публічного управління і сприймався сучасниками як окреме утворення. Додатково у відкритому фрагменті параграфа вказано, що в містах з магдебурзьким правом управління здійснювали магістрати, у селах справами відали старости, а Запорозька Січ була окремою військово-адміністративною одиницею [63, с. 128–132]. Отже, підручник послідовно показує багаторівневу структуру влади і вписує Гетьманщину в категорію ранньомодерної державності.

Важливою рисою цього підручника є увага до просторової та політичної неоднорідності козацького світу другої половини XVII початку XVIII ст. У § 23 окремо винесено Правобережне козацтво, Слобідську Україну та Запорожжя, що дає змогу розглядати козацтво не як однорідне явище, а як складну систему регіональних осередків із різним політичним статусом і різним ступенем автономності. У доступному фрагменті прямо зазначено, що від часу утворення Гетьманської держави Січ уже була сформованою демократичною козацькою республікою, де народну волю виявляла рада, яка щороку обирала старшину; підкреслено і відсутність кріпацтва на Січі, і постійний приплив утікачів від

панського гноблення, і той факт, що у добу Руїни Запорозька Січ виступала самостійною військово-політичною силою та провадила незалежну зовнішню політику. Для теми історичних особистостей особливо показово, що далі виводиться постать Івана Сірка як яскравого й неоднозначного представника запорозького середовища. Отже, у цьому підручнику персоналії подаються не ізольовано, а через політичні функції та контекст конкретних інституційних середовищ [63, с. 128–132].

Варто звернути увагу на підручник дніпрянина Ігоря Щупака та авторського колективу у складі Б.Черкаса, Н. Старченко, О.Бурлаки та ін. «Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти». Для цього підручника характерна розгорнута увага до козацької доби як до осердя ранньомодерної української історії. У повторному виданні 2025 року зміст розділу про козацьку Україну наприкінці 50-х років XVII на початку XVIII ст. охоплює низку окремих тем: Івана Виговського і Гадяцьку угоду, початок Руїни за Юрія Хмельницького, Павла Тетерю й Івана Брюховецького, Петра Дорошенка, Івана Самойловича, Правобережне і Запорозьке козацтво, Івана Сірка, Івана Мазепу, Пилипа Орлика та його Конституцію [66, с. 118–126]. Уже на рівні композиції видно, що підручник тяжіє до персоналізованого викладу: події ранньомодерної доби показано через діяльність гетьманів і кошових отаманів, а козацька державність висвітлюється як процес, що розгортається через рішення конкретних політичних діячів.

Особливо показовими темами є § 24 «Українська козацька держава - Військо Запорозьке». У тексті прямо зазначено, що вже до літа 1648 р. на підконтрольних козакам землях було ліквідовано устрій Речі Посполитої, а Богдан Хмельницький почав створювати нову політичну модель козацької держави. Відкритий фрагмент підручника фіксує кілька важливих положень: офіційною назвою держави було Військо Запорозьке; історики називають її Гетьманатом або Гетьманщиною; у сучасній історіографії закріпилася назва «Українська козацька держава»; гетьман був головою Війська Запорозького; формально посада залишалася виборною, але Богдан Хмельницький фактично

перетворився на главу держави; у 1649 р. його благословив на гетьманство Вселенський патріарх; гетьману підпорядковувалися зовнішня, внутрішня і судова влада. Усе це дає підстави стверджувати, що підручник І.Щупака та інших авторів не обмежується описом ходу повстання, а пропонує учням осмислення Гетьманщини саме як державної форми, де на перший план виходять питання влади, легітимації, апарату управління та політичного статусу [66, с. 118–126].

У підручнику І.Щупака та інших авторів помітна також тенденція до ускладнення політичної картини другої половини XVII ст. Наприклад, у параграфі про Петра Дорошенка підкреслено, що він одразу взяв курс на об'єднання двох частин Української козацької держави, відновив лад, зміцнив фінансову систему, встановив митну лінію на кордоні, що сприяло контролю транзитної торгівлі та збільшенню доходів, а також сформував постійне наймане військо, яке в окремі роки сягало 20 тис. осіб, що є важливим методично: історична постать показана не тільки через військові кампанії, а й через конкретні кроки державного будівництва фінансову політику, митне регулювання, утримання постійного війська. У цьому полягає одна з найсильніших рис підручника: він розкриває історичних діячів як носіїв владних стратегій, а не лише як героїв подієвого наративу.

Водночас зміст підручника засвідчує прагнення показати ширший соціально-політичний простір козацької України. У 2025-му перевиданні до одного тематичного вузла об'єднано Правобережне козацтво, заселення і розвиток Слобідської України, слобідські козацькі полки, запорозьке козацтво та Івана Сірка. Це означає, що козацький феномен подається не як вузько гетьманський, а як багатоформний: із різними регіонами, різними моделями організації і різними лідерами. Для учня така побудова має важливий евристичний ефект, оскільки дає підстави бачити, що українська ранньомодерна історія розгорталася у кількох взаємопов'язаних просторах – Гетьманщині, Запорозжжі, Слобідській Україні, Правобережжі. Саме тому підручник І.Щупака та співавторів є особливо корисним для теми, пов'язаної з роллю історичних

особистостей: у ньому персоналії вбудовано у широкий державний, територіальний і соціальний контекст.

Слід звернути увагу на підручник Ганни Хлібовської, Марії Крижановської, Оксани Наумчук «Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти». Доступні електронні матеріали до цього підручника дозволяють досить точно встановити логіку його побудови. У структурі курсу, оприлюдненій на платформі ВШО, окремо виділено теми §13 «Походження українського козацтва», §14 «Запорозька Січ козацька республіка», §15 «Практична робота № 2. Соціальна організація, побут і військова майстерність українського козацтва», §16 «Реєстрове козацтво», §17 «Козацькі повстання кінця XVI століття», §18 «Походи козаків першої чверті XVII століття», §19 «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Хотинська війна». Уже з цього видно, що підручник вибудовує тему козацтва поетапно: від походження та Січі до соціального устрою, реєстрового статусу, повстанської традиції, військових походів і персоніфікованого сюжету про Сагайдачного [65, с. 108–149].

Важливо, що в підручнику Г.Хлібовської, М.Крижановської та О.Наумчук тема Запорозької Січі винесена в окремий параграф із промовистою назвою «козацька республіка». Саме ця термінологія показує, що авторки акцентують не тільки на військовій ролі запорожців, а й на їхній системі самоврядування. Додаткова практична робота про соціальну організацію, побут і військову майстерність козацтва ще більше розширює фокус: учні мають побачити козацтво не лише на полі бою, а і в щоденному устрої, у соціальних зв'язках, побутових практиках та військовій культурі і добре узгоджується з сучасними тенденціями історичної дидактики, де політична історія поєднується з соціальною та антропологічною і дає підстави аналізувати історичних осіб не ізольовано, а в межах козацького колективу, його норм, традицій і механізмів внутрішньої організації.

Доступні фрагменти та пошукові уривки свідчать, що далі в підручнику послідовно простежується перехід від становлення козацтва до історії козацької

держави і до пізнішого гетьманського періоду. У відкритих матеріалах за цим підручником фіксуються теми про Гетьманщину в часи Івана Мазепи, його внутрішню і зовнішню політику, а також окремий блок про запорозьке козацтво, господарство Запорожжя та Івана Сірка. Окремі пошукові уривки з електронної версії засвідчують також увагу до культурної діяльності Мазепи, зокрема до його внеску в церковне будівництво і реставрацію храмів. Отже, підручник не замикається на ранньому етапі козацької історії, а проводить учня через увесь цикл розвитку козацького світу: від його походження — до державності, від військової організації до політичного керівництва і культурного патронату гетьманської доби [65, с. 108–149].

Для розкриття теми історичних особистостей цей підручник є цінним ще й тому, що він поєднує структурний та персоналістичний підходи. З одного боку, у ньому є окремі теми про походження козацтва, Запорозьку Січ, реєстрове козацтво, повстання і побут; з іншого виразно виділено постаті Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Сірка, Івана Мазепи. Така композиція дає можливість показати, що історична особистість у ранньомодерну добу не існувала поза інституціями, а діяла в межах конкретного середовища Січі, реєстрового війська, гетьманської влади, запорозького товариства. Саме тому аналіз підручника Г.Хлібовської, М.Крижановської та О.Наумчук доцільно використовувати у вашій роботі як приклад навчального видання, де історичні постаті включено у ширші процеси державотворення, соціальної самоорганізації та військово-політичної боротьби.

Потребує уваги також підручник Олександра Панаріна, Юлії Топольницької та інших авторів «Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти». Зокрема, для козацької проблематики зафіксовано розділ «Становлення козацтва (XVI перша половина XVII ст.)» з такими темами, як § 12 «Походження українського козацтва. Козацькі степові та прикордонні спільноти. Запорозька Січ», а також теми про передумови та причини Козацької революції середини XVII ст. і події 1648–1649 рр. [62, с. 124–166]. Саме така назва параграфа про походження козацтва є особливо показовою: автори прямо

пов'язують виникнення козацтва зі степовим і прикордонним середовищем, тобто від самого початку вводять учня в контекст фронтиру, самооборони й специфічного способу життя на межі осілого та кочового світів.

Суттєвою рисою підручника Олександра Панаріна та співавторів є докладна побудова саме козацького блоку. За доступними змістовими уривками, після теми про походження козацтва подано практичний сюжет про військове мистецтво, традиції та побут українського козацтва, далі тему про становлення козацького стану і козацькі повстання кінця XVI ст., а також окремий параграф про походи козаків першої чверті XVII ст. і діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного. Отже, цей підручник не обмежується тезою про виникнення козаків, а послідовно показує, як із прикордонної спільноти виростав окремий соціальний стан зі своєю культурою, формами військової організації, політичними претензіями та лідерами. На нашу думку, така композиція є дуже вдалою для розкриття теми історичних особистостей, оскільки діяльність П.Сагайдачного чи провідників козацьких повстань осмислюється не поза козацьким середовищем, а як прояв його еволюції.

Отже, підручник Олександра Панаріна, Юлії Топольницької та інших авторів можна охарактеризувати як такий, що вибудовує тему козацтва і козацької державності в логіці послідовного розвитку: від походження козацьких спільнот і фронтирного способу життя до формування стану, військово-політичної організації, революційного вибуху середини XVII ст. і гетьманського державотворення, що особливо важливо, що історичні особистості у цій моделі не відірвані від процесу, а постають як носії певного етапу розвитку козацького світу: П.Сагайдачний на етапі піднесення козацтва, Б.Хмельницький на етапі революції й державотворення, І.Виговський чи Брюховецький на етапі боротьби за збереження та переозначення гетьманської влади. Разом з тим маю уточнити, що повний текст саме 2025-го електронного видання цього підручника в доступному веб-перегляді відображався фрагментарно, тому наведений аналіз спирається передусім на підтверджені пошукові уривки й доступний зміст, без довільного домислювання деталей.

У таблиці 2.1 подано результати порівняння підручників з історії України для 8 класу. Аналіз охоплює те, як у різних навчальних виданнях представлено тему українського козацтва та діяльність історичних постатей козацької доби. Розглянуто зміст тем, у яких висвітлюються виникнення козацтва, події Національно-визвольної війни середини XVII ст., а також розвиток Української козацької держави. Увагу звернено на перелік історичних діячів, які подані у підручниках, та особливості подачі навчального матеріалу. Порівняння дозволяє простежити спільні риси і відмінності у висвітленні козацької тематики у сучасних шкільних підручниках.

Таблиця 2.1.

**Порівняльний аналіз підручників з історії України для 8 класу у
контексті висвітлення козацької тематики**

Автор підручника	Основні теми, пов'язані з козацтвом	Підхід до висвітлення історії козацтва	Висвітлення історичних особистостей	Особливості структури та методики
В. Власов (у співавторстві)	Виникнення українського козацтва; Запорозька Січ; Національно-визвольна війна; Гетьманщина	Подієво-хронологічний виклад із поєднанням політичної та військової історії	Значна увага до діяльності Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи	Чітка хронологічна структура, використання історичних джерел, карт і ілюстрацій
О. Гісем (у співавторстві)	Формування козацтва; Запорозька Січ; Національно-визвольна війна; становлення козацької держави	Акцент на соціально-економічних передумовах формування козацтва та його ролі у прикордонному середовищі	Біографічний підхід до висвітлення діяльності гетьманів та козацьких ватажків	Аналіз взаємозв'язку політичних подій і соціальних процесів

Продовження таблиці 2.1.

О. Пометун (у співавторстві)	Козацька революція XVII ст.; боротьба за суверенітет; Українська козацька держава; Запорозька Січ	Проблемно-аналітичний підхід, орієнтація на осмислення державності	Персоналії подаються через їхню роль у державотворчих процесах (Хмельницький, Виговський, Сірко)	Активне використання історичних джерел, дискусійних запитань і аналітичних завдань
-------------------------------------	---	--	--	--

І. Щупак (у співавторстві)	Козацька держава; Руїна; діяльність гетьманів; Конституція Пилипа Орлика	Комплексний підхід: поєднання політичної історії, державотворчих процесів і міжнародних відносин	Розгорнутий аналіз діяльності Хмельницького, Дорошенка, Самойловича, Мазепи, Орлика	Значна кількість карт, схем, документів та інтерактивних завдань
Г. Хлібовська (у співавторстві)	Походження козацтва; Запорозька Січ; реєстрове козацтво; козацькі повстання	Соціально-історичний підхід із увагою до побуту, культури та організації козацького середовища	Постаті Сагайдачного, Сірка, Мазепи подаються через їхню роль у розвитку козацької спільноти	Значна увага до повсякденного життя, побуту та соціальної структури
О. Панарін (у співавторстві)	Становлення козацтва; козацькі повстання; Козацька революція; Гетьманщина	Поєднання соціального та політичного підходів до історії козацтва	Історичні особистості розглядаються як лідери козацького руху та державотворчих процесів	Послідовне висвітлення еволюції козацтва від прикордонних спільнот до державної організації

Джерело: розроблено автором на основі [58; 59; 62; 63 ; 65 ; 66].

Порівняння підручників з історії України для 8 класу свідчить, що козацька тематика посідає центральне місце у висвітленні ранньомодерного періоду української історії. Усі підручники розглядають виникнення козацтва як результат соціально-економічних і політичних процесів на українських землях XVI століття, проте відрізняються підходами до інтерпретації цих процесів.

Підручники Віталія Власова та Олександра Гісема переважно використовують хронологічний виклад історичних подій, що дозволяє простежити розвиток козацтва від прикордонних військових спільнот до формування козацької держави. Підручники Олени Пометун і Ігоря Щупака акцентують увагу на державотворчих процесах і ролі козацтва у формуванні політичних інституцій ранньомодерної України. Натомість підручник Ганни Хлібовської приділяє більше уваги соціальному та культурному виміру козацького життя, розглядаючи козацтво як окрему соціальну спільноту зі специфічними традиціями і формами самоорганізації.

У всіх проаналізованих підручниках значна увага приділяється постатям найвідоміших діячів козацької доби, зокрема Богдану Хмельницькому, Петру Конашевичу-Сагайдачному, Івану Мазепі, Петру Дорошенку, а також іншим

представникам козацької старшини. Саме через розгляд їхньої діяльності учням пояснюють ключові події та процеси історії України XVII–XVIII століть. На прикладі цих історичних постатей показано виникнення і розвиток українського козацтва, формування органів влади Гетьманщини, особливості політичного устрою та боротьбу за збереження автономії українських земель у складних міжнародних умовах того часу. Автори підручників використовують біографічні відомості про гетьманів і козацьких провідників для того, щоб продемонструвати роль особистості в історії, пояснити причини окремих політичних рішень та їх наслідки для розвитку українського суспільства.

Узагальнення обсягу висвітлення козацької тематики у підручниках з історії України для 8 класу відображено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Узагальнення обсягу висвітлення козацької тематики у підручниках з історії України для 8 класу

№	Критерій аналізу	Власов	Гісем	Пометун	Щупак	Хлібовський	Панарін
1	Рік видання та освітня концепція	НУШ, 2025	НУШ, 2025	НУШ, 2025	НУШ, 2025	НУШ, 2025	НУШ, 2025
2	Хронологічні межі курсу	XVI–XVIII ст.	XVI–XVIII ст.	XVI–XVIII ст.	XVI–XVIII ст.	XVI–XVIII ст.	XVI–XVIII ст.
3	Основні тематичні блоки козацької історії	Виникнення козацтва, Січ, Хмельниччина, Гетьманщина	Походження козацтва, Січ, козацька держава	Козацька революція XVII ст., Військо Запорозьке	Козацька держава, Руїна, Конституція Орлика	Походження козацтва, побут і соціальна структура	Становлення козацтва, повстання, революція
4	Обсяг матеріалу про козацтво	приблизно 8–10 параграфів	близько 7–9 параграфів	9–10 параграфів	понад 10 параграфів	8–9 параграфів	9–10 параграфів

Продовження таблиці 2.2.

5	Розгляд історичних особистостей	Хмельницький, Мазепа, Дорошенко	Хмельницький, Виговський, Дорошенко	Хмельницький, Сірко, Виговський	Хмельницький, Дорошенко, Орлик	Сагайдачний, Сірко, Мазепа	Сагайдачний, Хмельницький
6	Тип викладу	Хронологічно-подієвий	Соціально-історичний	Проблемно-	Комплексний	Соціально-	Еволюційний

	історичног о матеріалу			аналітични й	державниць кий	культурни й	розвиток козацтва
7	Використання історичних джерел	документи, карти, ілюстрації	уривки з джерел	документи, дипломатичні тексти	хроніки, універсали, документи	уривки джерел, ілюстрації	карти, історичні тексти
8	Методичні завдання для учнів	запитання після параграфів	аналітичні завдання	дискусійні питання, робота з документами	проблемні завдання	практичні роботи	творчі та аналітичні завдання
9	Ілюстративний матеріал	карти, схеми, портрети	карти та схеми	карти, джерела, таблиці	карти, інфографіка	ілюстрації побуту козаків	карти, реконструкції
10	Методичні елементи НУШ	історичні джерела, критичне мислення	робота з текстами	аналіз документів	інтерактивні завдання	практичні роботи	дослідницькі завдання

Джерело: розроблено автором на основі [58; 59; 62; 63 ; 65 ; 66].

Проведений аналіз структури підручників з історії України для 8 класу дає підстави констатувати, що тема українського козацтва посідає одне з центральних місць у змісті шкільного курсу історії ранньомодерної доби. Усі досліджені навчальні видання підручники В. Власова, О. Гісема, О. Пометун, І. Щупака, Г. Хлібовської та О. Панаріна побудовані відповідно до вимог чинної навчальної програми Міністерства освіти і науки України та концепції Нової української школи. Хронологічні межі курсу охоплюють період XVI–XVIII століть, що характеризується глибокими соціально-політичними трансформаціями на українських землях, пов'язаними з формуванням українського козацтва, становленням Запорозької Січі, Національно-визвольною війною середини XVII століття та розвитком Української козацької держави [58; 59; 62; 63 ; 65 ; 66].

У структурі більшості підручників тематика козацької історії охоплює від семи до дванадцяти параграфів, що свідчить про значний обсяг навчального матеріалу, присвяченого цьому історичному явищу. Орієнтовно на її опрацювання у межах навчального курсу відводиться близько десяти-дванадцяти навчальних годин. Обсяг пояснюється тим, що козацька доба розглядається у шкільному курсі не лише як окремий історичний період, а як один із ключових

етапів формування української державності, політичної культури та національної ідентичності. Саме в цей час відбувається становлення нових форм політичної організації українського суспільства, зокрема виникнення Війська Запорозького та формування інституцій козацької держави - Гетьманщини.

Разом із тим аналіз підручників дозволяє виявити певні відмінності у підходах до висвітлення козацької тематики. У частині видань, зокрема у підручниках Віталія Власова домінує традиційний хронологічно-подієвий виклад історичного матеріалу. У межах такого підходу основна увага зосереджується на ключових політичних подіях, військових кампаніях та дипломатичних процесах, що визначали розвиток українських земель у XVI–XVIII століттях. Натомість підручники Олени Пометун та Ігоря Щупака демонструють більш виражену проблемно-аналітичну спрямованість, у межах якої значна увага приділяється осмисленню процесів державотворення, розвитку політичних інституцій та ролі козацтва у формуванні системи управління Української козацької держави.

У підрунику Ганни Хлібовської простежується інший акцент, пов'язаний із дослідженням соціальної структури та повсякденного життя козацького середовища. У цьому випадку козацтво розглядається не лише як військово-політична сила, але і як своєрідна соціальна спільнота, яка мала власні традиції, систему самоврядування та специфічну культуру. У підрунику Олександра Панаріна, своєю чергою, простежується прагнення показати еволюцію козацтва від прикордонних військових спільнот до політичної сили, яка відіграла важливу роль у процесах державотворення [58; 59; 62; 63 ; 65 ; 66].

Водночас проведений аналіз дозволяє виявити низку проблемних аспектів, пов'язаних із висвітленням козацької тематики у шкільних підручниках. Передусім йдеться про певну диспропорцію між подієвим і аналітичним компонентами викладу матеріалу. У частині навчальних видань переважає опис військово-політичних подій, тоді як соціально-економічні передумови формування козацтва, внутрішня організація козацького суспільства та особливості його політичної культури розкриваються менш детально. Крім того,

у деяких випадках недостатньо уваги приділяється регіональній різноманітності козацького світу, зокрема ролі Слобідської України, Запорозької Січі та Правобережного козацтва у формуванні української політичної традиції.

Актуальність аналізу підручників зумовлюється також сучасними викликами історичної освіти, пов'язаними з необхідністю формування у школярів критичного мислення, здатності працювати з історичними джерелами та усвідомлювати складність історичних процесів. У цьому контексті особливого значення набуває проблема інтеграції у навчальний процес різних типів історичних матеріалів документів, карт, статистичних даних, свідчень сучасників. Саме такі елементи дозволяють учням глибше зрозуміти історичні події та оцінити роль історичних особистостей у розвитку українського суспільства.

Таким чином, аналіз сучасних підручників з історії України для 8 класу свідчить про наявність різних методичних підходів до висвітлення козацької тематики. Незважаючи на відмінності у структурі та акцентах викладу, усі підручники розглядають козацьку добу як один із періодів формування української державності. Водночас подальше вдосконалення навчально-методичного забезпечення курсу історії України потребує більш глибокого поєднання подієвого, соціального та культурного аспектів історичного розвитку, що сприятиме формуванню у школярів цілісного уявлення про роль козацтва у становленні української національної та державної традиції.

Порівняльний аналіз підручників з історії України для 8 класу свідчить, що всі сучасні навчальні видання побудовані відповідно до концепції Нової української школи та мають спільну програмну основу. Хронологічні межі курсу охоплюють період від XVI до XVIII століття, що пов'язаний із виникненням українського козацтва, формуванням Запорозької Січі, Національно-визвольною війною середини XVII століття та розвитком Української козацької держави.

Разом з тим підручники відрізняються акцентами у висвітленні козацької тематики. У підручниках Віталія Власова та Олександра Гісема домінує хронологічний виклад подій із детальним описом військово-політичних

процесів. Підручники Олени Пометун і Ігоря Щупака приділяють значну увагу державотворчим аспектам історії козацтва, зокрема формуванню політичних інституцій Війська Запорозького та розвитку Гетьманщини. У підручнику Ганни Хлібовської значний акцент зроблено на соціальній організації, побуті та культурі козацького середовища, що дозволяє розглядати козацтво не лише як військову силу, але й як окрему соціальну спільноту. Підручник Олександра Панаріна демонструє еволюційний підхід до висвітлення козацтва, простежуючи процес його трансформації від прикордонних військових спільнот до політичної сили, яка відіграла важливу роль у формуванні української державності.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ

У науковій та методичній літературі наголошується, що ефективно вивчення історичних особистостей потребує використання різних педагогічних підходів. Зокрема, значну роль відіграє біографічний підхід, який передбачає дослідження життєвого шляху історичного діяча, аналіз його політичної діяльності та оцінку впливу на історичні процеси [60].

Сучасна методика викладання історії передбачає не лише ознайомлення учнів із біографіями історичних діячів, а й осмислення тих історичних обставин і проблем, з якими була пов'язана їхня діяльність. Під час вивчення історичних постатей важливо звертати увагу на політичні події, суспільні процеси та виклики епохи, у межах яких діяли ці люди. Аналіз рішень, прийнятих історичними діячами, а також їхніх наслідків для подальшого розвитку суспільства дає змогу краще зрозуміти перебіг історичних процесів. Робота з такими питаннями допомагає учням простежити взаємозв'язок між діяльністю окремих осіб і загальними подіями певного історичного періоду. У результаті формується здатність аналізувати історичні події, порівнювати різні оцінки діяльності діячів минулого та робити обґрунтовані висновки щодо їх ролі в розвитку держави.

Важливе значення має також використання джерельної бази під час вивчення історичних постатей. Робота з історичними документами, листами, уривками з хронік чи дипломатичних матеріалів дозволяє учням безпосередньо ознайомитися з історичними свідченнями та сформулювати власне уявлення про діяльність певної особистості. Використання джерел сприяє розвитку дослідницьких навичок та поглиблює розуміння історичного матеріалу.

У сучасній педагогічній практиці дедалі більшого значення набуває компетентнісний підхід до навчання історії. Його сутність полягає у формуванні в учнів здатності самостійно аналізувати історичну інформацію, встановлювати

причинно-наслідкові зв'язки між подіями та оцінювати роль історичних діячів у суспільному розвитку [65, с.24]. У цьому контексті історична особистість розглядається як елемент складної системи історичних процесів, що дозволяє уникнути спрощеного трактування історії як сукупності біографій видатних людей.

Одним із найбільш ефективних методичних прийомів у процесі вивчення історичних діячів є створення історичного портрета особистості. Метод передбачає комплексний аналіз діяльності історичної постаті з урахуванням політичних, соціальних та культурних обставин її життя [67].

Структура історичного портрета може включати такі елементи:

1. Історичний контекст діяльності;
2. Походження та формування світогляду діяча;
3. Основні етапи політичної або військової діяльності;
4. Оцінка історичного значення діяльності;
5. Історична пам'ять та інтерпретації діяльності в історіографії [67].

Використання цього методу дозволяє учням усвідомити складність історичних процесів та зрозуміти, що діяльність кожної історичної особистості має як позитивні, так і суперечливі аспекти.

Також, вивчення історичних постатей козацької доби у курсі історії України для 8 класу пов'язане з опрацюванням тем, присвячених виникненню українського козацтва, формуванню Запорозької Січі, перебігу Національно-визвольної війни середини XVII століття, а також становленню та розвитку Української козацької держави. Зміст навчального матеріалу передбачає ознайомлення учнів з діяльністю Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Івана Сірка та інших представників козацької старшини. Розгляд політичної та військової діяльності зазначених діячів відбувається у межах відповідних тем підручника, де подано опис історичних подій, фрагменти джерел, картографічні матеріали та ілюстрації.

У процесі опрацювання теми про формування українського козацтва доцільним є звернення до історичних умов виникнення козацького стану на українських землях у XVI столітті. У підручнику розглянуто передумови появи козацтва на південних прикордонних територіях, розвиток військової організації та роль Дмитра Вишневецького у створенні укріпленого центру козацтва на острові Мала Хортиця. Робота з матеріалом теми передбачає поєднання пояснення вчителя з аналізом ілюстративного матеріалу та карт, які відображають території поширення козацтва та розташування Запорозької Січі.

У межах теми, присвяченої діяльності Петра Конашевича-Сагайдачного, навчальний матеріал доцільно пов'язувати з аналізом подій початку XVII століття, коли козацьке військо відігравало важливу роль у міжнародних конфліктах Східної Європи. У підручнику подано відомості про участь козацького війська у Хотинській війні 1621 року. Під час роботи з цією темою учням пропонується визначити причини війни, роль козацького війська у протистоянні Османській імперії та значення перемоги для політичного становища козацтва у Речі Посполитій. Робота з історичною картою дозволяє простежити розташування Хотинської фортеці та визначити стратегічне значення регіону [67].

Опрацювання теми про Національно-визвольну війну українського народу середини XVII століття передбачає розгляд діяльності Богдана Хмельницького. У підручнику подано відомості про обставини початку повстання 1648 року, перебіг основних битв та формування органів влади козацької держави. Під час вивчення матеріалу учні працюють з картою бойових дій, визначають місця основних битв – Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Зборів, Берестечко – та аналізують зміну політичної ситуації на українських землях. Уривки з універсалів Богдана Хмельницького, подані у підручнику, використовуються для аналізу політичних цілей повстання та програмних положень козацької влади [67].

У процесі розгляду подій другої половини XVII століття навчальний матеріал охоплює діяльність гетьманів Івана Виговського, Петра Дорошенка та

Івана Самойловича. Робота з текстом підручника передбачає аналіз політичної ситуації, що склалася після смерті Богдана Хмельницького, а також розгляд боротьби за збереження автономії Гетьманщини. Під час вивчення Гадяцького договору 1658 року учні визначають його основні положення та порівнюють з умовами попередніх угод між козацькою державою і сусідніми державами.

Особливе місце у змісті підручника займає тема, присвячена діяльності Івана Мазепи. У процесі опрацювання матеріалу учні ознайомлюються з політикою гетьмана щодо зміцнення влади старшини, розвитком культури та освіти, підтримкою православної церкви та будівництвом храмів у стилі українського бароко. Значну увагу приділено подіям Північної війни та переходу гетьмана на бік шведського короля Карла XII. Робота з текстом підручника супроводжується аналізом різних історичних оцінок діяльності Івана Мазепи [67].

У темах, присвячених історії Запорозької Січі, розглядається діяльність Івана Сірка одного з найвідоміших кошових отаманів. У підручнику подано відомості про численні військові походи проти Кримського ханства та Османської імперії. Під час опрацювання теми учні визначають роль Сірка у захисті південних кордонів українських земель та характеризують особливості військової організації запорозького козацтва.

Навчальна робота передбачає використання різних форм діяльності учнів. Доцільним є складання історичних характеристик окремих діячів, виконання завдань з аналізу історичних джерел, робота з картографічними матеріалами, підготовка коротких повідомлень про діяльність гетьманів та кошових отаманів. Виконання таких завдань сприяє формуванню у школярів цілісного уявлення про розвиток українського козацтва та роль історичних постатей у становленні української державності.

Методичні рекомендації щодо вивчення історичних постатей козацької доби у курсі історії України 8 класу відображено у таблиці 3.1.

**Методичні рекомендації щодо вивчення історичних постатей
козацької доби у курсі історії України 8 класу**

Історична тема	Історична постать	Методичні рекомендації щодо організації навчання	Види навчальної діяльності
Виникнення українського козацтва	Дмитро Вишневецький	Доцільно поєднувати пояснення історичних умов виникнення козацтва з аналізом географічних особливостей південного прикордоння українських земель. Під час опрацювання матеріалу варто звернути увагу на роль Дмитра Вишневецького у створенні укріпленого центру козацтва на острові Мала Хортиця.	робота з історичною картою, аналіз ілюстрацій Запорозької Січі, складання короткої історичної характеристики діяча
Козацтво у першій половині XVII ст.	Петро Конашевич-Сагайдачний	Під час вивчення теми рекомендується звернути увагу на військову та політичну діяльність гетьмана, участь козацького війська у Хотинській війні 1621 року та роль козацтва у міжнародних відносинах Східної Європи.	аналіз історичної карти Хотинської війни, робота з текстом підручника, підготовка короткого повідомлення про діяльність гетьмана
Національно-визвольна війна середини XVII ст.	Богдан Хмельницький	У процесі вивчення теми важливо розглянути причини повстання, перебіг перших битв та формування органів влади козацької держави. Доцільним є використання уривків з універсалів Богдана Хмельницького для аналізу політичних цілей повстання.	робота з картою бойових дій, аналіз історичних документів, складання історичного портрета діяча
Політична ситуація у другій половині XVII ст.	Іван Виговський	У процесі опрацювання теми варто приділити увагу укладенню Гадяцького договору 1658 року та політичним спробам збереження автономії Гетьманщини.	робота з текстом історичного документа, порівняльний аналіз політичних угод
Гетьманщина у другій половині XVII ст.	Петро Дорошенко	Розгляд діяльності гетьмана пов'язується з боротьбою за об'єднання українських земель та складною міжнародною ситуацією того часу.	аналіз політичної ситуації на карті, робота з текстом підручника
Гетьманщина наприкінці XVII ст.	Іван Самойлович	Під час опрацювання теми рекомендується звернути увагу на адміністративну організацію козацької держави та політику гетьманської влади.	складання історичної характеристики діяча, робота з навчальним текстом
Гетьманщина наприкінці XVII – на початку XVIII ст.	Іван Мазепа	Доцільно розглянути діяльність гетьмана у контексті розвитку культури та освіти, а також подій Північної війни.	аналіз історичних оцінок діяльності гетьмана, дискусія щодо політичної ролі Івана Мазепи
Запорозька Січ у XVII ст.	Іван Сірко	Під час опрацювання теми рекомендується звернути увагу на військові походи кошового отамана проти	робота з історичною картою, складання

		Кримського ханства та Османської імперії.	історичного портрета діяча
--	--	---	----------------------------

Джерело: розроблено автором на основі [67].

Також, вважаємо, що навчання історії у сучасній школі передбачає залучення учнів до активної пізнавальної діяльності, що потребує застосування різних форм організації навчального процесу. У викладанні історії України дедалі більшого поширення набувають інтерактивні технології навчання, спрямовані на формування в учнів умінь аналізувати історичні події, працювати з інформацією та аргументовано висловлювати власні судження щодо історичних процесів. Застосування інтерактивних методів під час вивчення історичних постатей козацької доби сприяє глибшому усвідомленню ролі особистості у розвитку історичних подій і дозволяє розглядати діяльність історичних діячів у різних інтерпретаційних площинах [61].

У курсі історії України для 8 класу інтерактивні методи доцільно використовувати під час опрацювання тем, присвячених діяльності гетьманів та інших діячів козацької доби. Робота з історичними постатями у межах інтерактивних форм навчання сприяє формуванню у школярів історичного мислення, уміння працювати з джерелами, а також здатності оцінювати історичні події з урахуванням різних точок зору.

Однією з ефективних форм інтерактивної роботи є організація навчальної дискусії. У процесі обговорення історичних подій учні мають можливість висловлювати власні судження, спираючись на матеріали підручника, історичні документи та інші джерела інформації. Наприклад, під час вивчення діяльності Івана Мазепи доцільно організувати дискусію щодо політичного вибору гетьмана у період Північної війни. Учитель може запропонувати учням проаналізувати історичні обставини переходу І.Мазепи на бік шведського короля Карла XII, розглянути різні історичні оцінки цього рішення та визначити можливі наслідки для розвитку Гетьманщини. У процесі обговорення учні аналізують історичні факти, зіставляють різні інтерпретації подій та формують власну аргументовану позицію.

Ефективною формою організації навчальної діяльності є рольова гра. У процесі такої роботи учні можуть виконувати ролі історичних діячів або представників різних соціальних груп. Наприклад, під час вивчення подій Національно-визвольної війни середини XVII століття можна організувати рольову гру, у межах якої учні представлятимуть різні сторони історичного конфлікту: козацьку старшину, польську шляхту, представників міщанства та селянства. Учасники гри обговорюють причини конфлікту, визначають інтереси різних сторін та намагаються знайти можливі шляхи розв'язання політичної ситуації, а така форма роботи дозволяє глибше зрозуміти складність історичних подій та сприяє формуванню навичок історичного аналізу.

Під час вивчення історичних постатей козацької доби доцільним є використання історичних дебатів, тому що така форма роботи передбачає розгляд дискусійних питань, пов'язаних з діяльністю окремих історичних діячів. Наприклад, у межах теми про діяльність Богдана Хмельницького можна запропонувати учням обговорити питання про політичне значення Переяславської угоди 1654 року [41, с.228]. Учасники дебатів можуть аргументувати різні точки зору щодо цього історичного рішення, використовуючи матеріали підручника, уривки історичних документів та результати історичних досліджень. У процесі такої роботи учні вчать аналізувати історичні факти, порівнювати різні історичні інтерпретації та формувати власні висновки.

Інтерактивні технології передбачають також використання групових форм навчальної діяльності. Робота у малих групах дозволяє організувати колективне опрацювання історичного матеріалу та сприяє формуванню комунікативних навичок учнів. Наприклад, під час вивчення теми про діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного учнів можна об'єднати у кілька груп, кожна з яких аналізує окремий аспект діяльності гетьмана: військову діяльність, участь у Хотинській війні, політичну роль козацтва у Речі Посполитій, культурну діяльність гетьмана. Результати роботи груп представляються у вигляді коротких повідомлень або презентацій.

Значні можливості для розвитку пізнавальної активності учнів відкриває проєктна діяльність. У межах навчальних проєктів учні можуть досліджувати діяльність окремих історичних постатей, використовуючи різні джерела інформації. Наприклад, дослідницький проєкт може бути присвячений культурній політиці Івана Мазепи або військовим походам Івана Сірка. У процесі виконання проєкту учні збирають інформацію з підручників, історичних джерел, наукових публікацій, систематизують матеріал та представляють результати дослідження у формі доповіді або презентації.

У таблиці 3.1. використання інтерактивних технологій під час вивчення історичних постатей козацької доби.

Таблиця 3.2.

Використання інтерактивних технологій під час вивчення історичних постатей козацької доби (8 клас)

Інтерактивна технологія	Історична тема / історична постать	Зміст навчальної діяльності	Очікуваний навчальний результат
Навчальна дискусія	Іван Мазепа та події Північної війни	Учням пропонується обговорити політичний вибір гетьмана під час Північної війни та причини його переходу на бік шведського короля Карла XII. У ході обговорення аналізуються історичні обставини, міжнародна ситуація та різні історичні оцінки діяльності гетьмана.	Формування вмінь аналізувати історичні події, зіставляти різні інтерпретації та аргументовано висловлювати власну позицію.
Рольова гра	Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. (Богдан Хмельницький)	Учні розподіляються на групи, які представляють різні сторони конфлікту: козацьку старшину, польську шляхту, міщанство та селянство. У процесі гри учасники обговорюють причини конфлікту та можливі шляхи вирішення політичної ситуації.	Розуміння соціальної структури суспільства та причин історичних конфліктів, розвиток навичок історичного аналізу.
Історичні дебати	Переяславська угода 1654 року (Богдан Хмельницький)	Клас поділяється на групи, які представляють різні оцінки історичної події. Учні аналізують умови	Формування навичок аргументованого обговорення історичних подій та

		угоди, політичні інтереси сторін та історичні наслідки цього рішення.	вміння працювати з історичними джерелами.
--	--	---	---

Продовження таблиці 3.2.

Робота в малих групах	Діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного	Кожна група досліджує окремий аспект діяльності гетьмана: військові походи, участь у Хотинській війні 1621 р., політичну роль козацтва, культурну діяльність. Результати дослідження презентуються класу.	Розвиток навичок співпраці, уміння систематизувати історичну інформацію та робити узагальнення.
Проектна діяльність	Козацька держава у другій половині XVII ст. (Іван Мазепа, Іван Сірко)	Учні виконують міні-дослідження про діяльність історичних діячів. Робота може включати підготовку презентації або короткої доповіді про культурну політику Івана Мазепи чи військові походи Івана Сірка.	Формування дослідницьких навичок, розвиток інтересу до історії та уміння працювати з різними джерелами інформації.

Джерело: розроблено автором на основі [61-67].

Запропоновані інтерактивні технології мають високу ефективність під час вивчення історичних постатей козацької доби у 8 класі, оскільки дозволяють перейти від пасивного засвоєння навчального матеріалу до активної пізнавальної діяльності учнів. Аналіз наведених форм роботи показує, що кожна з них спрямована не лише на запам'ятовування фактів, дат або біографічних відомостей, а на формування в учнів уміння аналізувати історичні процеси, пояснювати причини політичних рішень, оцінювати наслідки діяльності історичних діячів та працювати з різними історичними інтерпретаціями.

Навчальна дискусія під час вивчення постаті Івана Мазепи створює можливість для осмислення складних і суперечливих питань української історії. Обговорення причин переходу гетьмана на бік Карла XII дозволяє учням зрозуміти міжнародний контекст Північної війни, політичне становище Гетьманщини та проблему залежності українських земель від Московської держави. Особливу цінність має можливість зіставлення різних оцінок діяльності

Івана Мазепи, що сприяє формуванню історичного мислення та вміння працювати з дискусійними темами. Ефективність дискусії полягає в тому, що учні навчаються аргументувати власну думку, слухати позицію інших і будувати висновки на основі фактів, а не готових шаблонних оцінок.

Рольова гра під час вивчення Національно-визвольної війни середини XVII ст. дозволяє глибше зрозуміти соціальну структуру українського суспільства та суперечності між різними групами населення. Участь учнів у ролях козацької старшини, польської шляхти, міщанства чи селянства допомагає побачити, що історичний конфлікт мав не лише військовий, але й соціальний та політичний характер. У процесі обговорення учні починають краще усвідомлювати причини війни, інтереси різних сторін та складність політичної ситуації середини XVII ст. Така форма роботи має високу результативність, оскільки емоційне залучення до навчального процесу підвищує рівень сприйняття історичного матеріалу та допомагає краще запам'ятовувати інформацію [60].

Історичні дебати щодо Переяславської угоди 1654 р. є ефективними через можливість розглядати подію з різних позицій. Учні не лише відтворюють зміст угоди, а й аналізують політичні інтереси сторін, міжнародну ситуацію та наслідки союзу для подальшої долі Гетьманщини. Робота з історичними аргументами сприяє розвитку критичного мислення, уміння використовувати джерела та формувати власні висновки. Значення дебатів полягає також у тому, що школярі починають розуміти неоднозначність історичних подій та залежність оцінок від політичного й історичного контексту.

Робота в малих групах під час вивчення діяльності Петра Конашевича-Сагайдачного дозволяє організувати навчальну діяльність більш системно та змістовно. Поділ матеріалу на окремі напрями – військову, політичну, дипломатичну та культурну діяльність — дає можливість глибше опрацювати тему й водночас показати багатогранність постаті гетьмана. Презентація результатів групової роботи формує навички співпраці, систематизації матеріалу та публічного виступу. Ефективність такої технології полягає в поєднанні

індивідуальної відповідальності та колективної діяльності, що особливо важливо для учнів 8 класу.

Проектна діяльність під час вивчення історії Гетьманщини другої половини XVII ст. сприяє формуванню дослідницьких навичок. Підготовка презентацій, міні-досліджень або коротких історичних повідомлень про Івана Мазепу чи Івана Сірка спонукає учнів працювати з додатковими джерелами інформації, добирати матеріал, аналізувати факти та формулювати висновки. Значною перевагою проєктної діяльності є розвиток самостійності учнів і підвищення інтересу до історії через особисту залученість до виконання завдання. Крім того, така форма роботи дозволяє поєднувати історичний матеріал із розвитком інформаційної та комунікативної компетентності [60].

Аналіз запропонованих інтерактивних технологій дозволяє зробити висновок, що їх використання під час вивчення історичних постатей козацької доби значно підвищує ефективність навчального процесу. Учні краще засвоюють матеріал, активніше працюють із джерелами, глибше розуміють причинно-наслідкові зв'язки історичних подій та вчать ся сприймати історичну особистість не лише як набір біографічних фактів, а як учасника складних політичних, соціальних і культурних процесів. Інтерактивні форми роботи також сприяють розвитку історичного мислення, навичок співпраці, критичного аналізу та аргументованого висловлення власної позиції, що відповідає сучасним вимогам компетентнісного навчання історії у закладах загальної середньої освіти.

Таким чином, розгляд методичних аспектів вивчення історичних постатей у курсі історії України 8 класу показує, що ефективне опрацювання тем, пов'язаних із козацькою добою, потребує поєднання змістового історичного аналізу з продуманою організацією навчальної діяльності учнів. Вивчення діяльності гетьманів, кошових отаманів та інших представників козацької еліти дозволяє розкрити складні процеси становлення українського козацтва, формування Запорозької Січі та розвиток Української козацької держави. Саме через аналіз біографій і політичної діяльності окремих діячів учні отримують

можливість зрозуміти логіку історичних подій, внутрішні суперечності епохи та особливості державотворчих процесів XVII–XVIII століть.

Проведений аналіз показує, що результативність навчального процесу значною мірою залежить від використання різноманітних методичних підходів. Поєднання біографічного аналізу з розглядом ширшого історичного контексту дозволяє розглядати історичну постать не ізольовано, а як учасника складних політичних і соціальних процесів свого часу. Важливу роль у цьому відіграє робота з історичними джерелами, картографічними матеріалами, уривками документів та іншими навчальними матеріалами, що дає можливість наблизити учнів до реалій відповідної історичної епохи.

Особливого значення набуває застосування активних форм навчальної діяльності. Використання інтерактивних технологій дискусій, рольових ігор, історичних дебатів, роботи у малих групах та навчальних проєктів, що сприяє більш глибокому осмисленню історичного матеріалу. Подібні форми роботи дозволяють учням не лише засвоювати факти, але й самостійно аналізувати історичні події, порівнювати різні оцінки діяльності історичних діячів та формувати власні висновки щодо їхнього значення в історії.

Отже, вивчення історичних постатей козацької доби у шкільному курсі історії України має ґрунтуватися на поєднанні традиційних та інтерактивних методів навчання, систематичній роботі з історичними джерелами та врахуванні широкого історичного контексту та створює умови для більш глибокого розуміння учнями історичних процесів та сприяє формуванню цілісного уявлення про роль козацької еліти у розвитку української державності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у процесі написання бакалаврської роботи було проаналізовано наукові праці, історіографічні підходи та методичні особливості вивчення історичних постатей ранньомодерної доби у шкільному курсі історії України. Увагу зосереджено на тому, як ця тема розглядається в історичних дослідженнях, як представлена у шкільних підручниках і як може пояснюватися під час навчання. Під час роботи було поєднано аналіз наукової літератури з розглядом змісту підручників для 8 класу.

У процесі виконання першого завдання було проаналізовано наукові підходи до вивчення історичних особистостей ранньомодерної доби. У роботі встановлено, що дослідження історичної постаті не може обмежуватися коротким життєписом, переліком посад або описом участі в окремих подіях. Для ранньомодерної історії особливо важливими є біографічний, мікроісторичний, історико-системний, соціокультурний та історико-антропологічний підходи. Біографічний підхід дозволяє простежити життєвий шлях діяча, його політичні рішення, особисті зв'язки, становище в суспільстві й роль у конкретних подіях. Мікроісторичний підхід дає змогу побачити ширші процеси через окремий випадок, біографію або локальну ситуацію. Історико-системний підхід допомагає розглядати особистість у зв'язку з державними інститутами, військовою організацією, соціальною структурою та політичною культурою доби. У роботі підкреслено, що ранньомодерна особистість діяла в умовах станових, конфесійних, військових і територіальних залежностей, тому її рішення потребують обережного й контекстного пояснення.

У межах теоретичного аналізу з'ясовано, що ранньомодерна доба для української історії охоплює XVI–XVIII ст. Саме в цей період відбувалися формування українського козацтва, виникнення Запорозької Січі, Національно-визвольна війна середини XVII ст., утворення Української козацької держави та подальша боротьба за збереження автономії. У роботі наголошено, що історичні особистості цього часу не були ізольованими «героями» поза суспільством. Вони

діяли в умовах боротьби різних державних центрів, впливу Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії, Кримського ханства, внутрішніх конфліктів серед козацької старшини та потреби захисту прав православного населення. Тому вивчення таких діячів потребує поєднання біографії, політичного контексту, аналізу джерел і розуміння мови самої епохи.

Під час виконання другого завдання визначено роль історичних постатей у процесах формування українського козацтва та становлення козацької державності. У роботі показано, що діяльність Дмитра Вишневецького пов'язана з раннім етапом організації козацтва і створенням укріпленого осередку на Малій Хортиці. Постать Петра Конашевича-Сагайдачного розкриває значення козацького війська у міжнародних подіях першої половини XVII ст., зокрема у Хотинській війні 1621 р. Богдан Хмельницький постає центральною фігурою Козацької революції середини XVII ст., адже саме з його діяльністю пов'язуються розгортання Національно-визвольної війни, формування гетьманської влади, військово-адміністративної системи та дипломатичні пошуки місця козацької держави між сильними сусідами. Іван Виговський, Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа та Іван Сірко розкривають різні моделі політичного вибору, військового лідерства, дипломатичного маневрування й боротьби за автономію українських земель.

Козацька доба має розглядатися не лише як період воєн і повстань. Вона виступає часом формування політичної культури, органів влади, військово-адміністративного устрою, дипломатичних практик і державницьких уявлень. Гетьман у структурі Гетьманщини виконував функції військового керівника, очільника адміністрації та представника держави у зовнішніх відносинах. Генеральна старшина виконувала роль центрального уряду, а полково-сотенний устрій поєднував військові й адміністративні функції. Через вивчення таких явищ учень може зрозуміти, що історична постать козацької доби діяла не окремо від державотворчих процесів, а всередині складної системи влади, війська, дипломатії та соціальних відносин.

У ході виконання третього завдання здійснено аналіз сучасних підручників з історії України для 8 класу. У роботі розглянуто підручники авторських колективів В. Власова, О. Гісема, О. Пометун, І. Щупака, Г. Хлібовської та О. Панаріна. Усі проаналізовані підручники видані у 2025 р., побудовані відповідно до концепції Нової української школи та охоплюють історію України XVI–XVIII ст. У таблиці 2.2 узагальнено критерії аналізу підручників: рік видання, освітню концепцію, хронологічні межі курсу, основні тематичні блоки козацької історії, перелік історичних постатей, типи методичних завдань, ілюстративний матеріал і елементи компетентнісного навчання. У роботі встановлено, що козацька тематика посідає центральне місце у висвітленні ранньомодерного періоду української історії.

Порівняння підручників показало, що кожен авторський колектив по-своєму розставляє акценти у висвітленні історичних постатей. У підручнику В. Власова увага приділяється виникненню козацтва, Запорозькій Січі, Хмельниччині та Гетьманщині. У підручнику О. Гісема козацька тематика розкривається через походження козацтва, Січ і козацьку державу. У підручнику О. Пометун помітним є акцент на Козацькій революції XVII ст. та боротьбі за суверенітет козацької держави. Підручник І. Щупака вирізняється наявністю карт, інфографіки, джерел і проблемних завдань. У підручнику Г. Хлібовської більше уваги приділено соціальному середовищу, побуту й організації козацької спільноти. Підручник О. Панаріна поєднує соціальний і політичний підходи та показує еволюцію козацтва від прикордонних спільнот до державної організації.

Історичні постаті в підручниках подаються через різні дидактичні засоби: основний текст параграфа, біографічні довідки, портрети, карти, схеми, уривки з джерел, запитання після параграфів, аналітичні завдання, дискусійні питання, практичні роботи та дослідницькі завдання. У таблиці аналізу зазначено, що підручники містять карти, схеми, портрети, інфографіку, джерела, таблиці й реконструкції, а методичний апарат включає роботу з текстами, аналіз документів, інтерактивні завдання, практичні роботи та завдання дослідницького

характеру. Такий матеріал дає змогу не лише повідомляти факти про діячів, а й організовувати активну роботу учнів із навчальною інформацією.

У процесі виконання четвертого завдання визначено особливості подання історичних постатей у навчальному матеріалі. У роботі встановлено, що в частині підручників історична постать подається переважно як учасник політичних і військових подій, тоді як особисті мотиви, суперечності вибору, соціальне середовище та різні оцінки діяльності розкриваються не завжди достатньо повно. Водночас сучасні підручники поступово відходять від простого переліку імен і дат. У них ширше використовуються історичні джерела, карти, проблемні запитання, завдання на порівняння та аналіз. Особливо важливо, що в навчальному матеріалі історичні діячі дедалі частіше розглядаються як суб'єкти історичного процесу, через яких можна пояснити причини політичних рішень і наслідки для розвитку українського суспільства.

Аналіз підруничкового матеріалу показав, що найчастіше увага зосереджується на постатях Богдана Хмельницького, Петра Конашевича-Сагайдачного, Дмитра Вишневецького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Івана Сірка та Пилипа Орлика. Через ці постаті розкриваються ключові етапи розвитку козацької історії: виникнення організованого козацтва, становлення Запорозької Січі, участь козаків у міжнародних конфліктах, Козацька революція, формування Гетьманщини, період Руїни, боротьба за об'єднання українських земель, обмеження автономії та спроби політичного опору імперському тиску. У роботі підкреслено, що саме добір і спосіб подання постатей значною мірою визначає, чи сприйматиме учень козацьку добу як набір окремих подій, чи як складний процес формування української державності.

У межах п'ятого завдання розроблено методичні рекомендації щодо організації вивчення історичних постатей козацької доби у шкільному курсі історії України. У роботі обґрунтовано доцільність використання історичного портрета як одного з основних способів вивчення особистості. Така форма роботи передбачає не лише коротку біографічну характеристику, а й аналіз походження діяча, умов формування його світогляду, політичних цілей,

військових дій, дипломатичних кроків, ставлення сучасників, наслідків діяльності та місця в історичній пам'яті. Особливо ефективним є складання порівняльних характеристик, наприклад Богдана Хмельницького й Івана Виговського, Петра Дорошенка й Івана Самойловича, Івана Мазепи та Пилипа Орлика.

На нашу думку вартує активніше використовувати аналіз історичних джерел як важливий засіб формування знань про історичну особистість. Джерельна робота дозволяє учням бачити не лише авторський виклад підручника, а й голос епохи: універсали, літописи, дипломатичні документи, свідчення сучасників, фрагменти угод, уривки з історичних праць. Учні можуть визначати, хто створив документ, з якою метою, яку позицію він відображає, які факти повідомляє, які оцінки містить. Саме така робота допомагає відрізнити факт від судження, бачити упередженість джерела, порівнювати кілька поглядів на одну постать.

Важливим результатом дослідження стало обґрунтування ролі картографічного матеріалу у вивченні історичних постатей. Діяльність козацьких провідників неможливо повно зрозуміти без просторового виміру. Робота з картою допомагає учням побачити території Запорозької Січі, напрями походів, місця битв, кордони Гетьманщини, розташування полків і сотень, регіони дипломатичних контактів. Наприклад, під час вивчення Хотинської війни 1621 р. карта дозволяє пояснити стратегічне значення Хотина й роль козацького війська у протистоянні Османській імперії. Під час вивчення Національно-визвольної війни карта допомагає простежити розгортання бойових дій, простір формування козацької держави та політичне значення окремих регіонів.

Також слід активніше застосовувати таблиці, схеми і проблемні запитання. Таблиці допомагають систематизувати матеріал про кількох діячів за єдиними критеріями: роки діяльності, політичні цілі, союзники, противники, основні події, результати діяльності, історичне значення. Схеми дають змогу показати структуру влади Гетьманщини, місце гетьмана, генеральної старшини, полків і сотень. Проблемні запитання спонукають учнів мислити, а не лише відтворювати

текст підручника. Наприклад: чому Богдан Хмельницький шукав зовнішнього союзника; чому Гадяцький договір не був реалізований повною мірою; чому Петро Дорошенко не зміг об'єднати українські землі; чому постать Івана Мазепи має різні оцінки в історичній пам'яті.

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що поставлена мета досягнута, а завдання виконані. У роботі проаналізовано наукові підходи до вивчення історичних особистостей ранньомодерної доби, визначено роль козацьких провідників у процесах формування українського козацтва та козацької державності, здійснено порівняльний аналіз сучасних підручників з історії України для 8 класу, виявлено особливості подання історичних постатей у навчальному матеріалі та запропоновано методичні рекомендації для шкільного курсу історії України.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані вчителями історії під час підготовки уроків із тем про українське козацтво, Козацьку революцію середини XVII ст., Гетьманщину, Руїну, діяльність гетьманів і козацьких провідників. Запропоновані матеріали можуть застосовуватися для розроблення завдань до уроків, створення таблиць, історичних портретів, проблемних питань, планів аналізу джерел і порівняльних характеристик. Дослідження також може бути корисним для вдосконалення підруничкового матеріалу, оскільки показує потребу ширшого, глибшого й більш аналітичного представлення історичних постатей у навчальному курсі.

Загальний висновок дослідження полягає в тому, що історична особистість у шкільному курсі історії України повинна розглядатися як важливий засіб пояснення історичного процесу. Вивчення подій лише через дати, битви, договори й адміністративні зміни не дає учням повного уявлення про минуле. Натомість звернення до діяльності конкретних діячів допомагає показати, як історичні рішення визрівали в певних політичних обставинах, залежали від інтересів різних суспільних груп, міжнародної ситуації, воєнних загроз і внутрішніх суперечностей. Саме через історичну постать учень краще бачить зв'язок між особистим вибором і ширшими процесами розвитку суспільства.

На матеріалі козацької доби особливо виразно простежується значення персоналій для розуміння української історії ранньомодерного часу. Діяльність гетьманів, кошових отаманів і представників козацької старшини дозволяє розкрити не тільки воєнні події, а й процеси формування політичної організації, гетьманської влади, дипломатичних відносин, військово-адміністративного устрою та державницьких уявлень. Постать Богдана Хмельницького дає змогу пояснити зміст Козацької революції середини XVII ст. і становлення Української козацької держави; діяльність Івана Виговського розкриває складність пошуку політичних союзів; постать Петра Дорошенка пов'язана з боротьбою за об'єднання українських земель; діяльність Івана Мазепи показує драматизм політичного вибору в умовах посилення зовнішнього тиску. Через такі приклади учні можуть глибше зрозуміти, що історичний процес не був прямолінійним і однозначним.

У ході дослідження встановлено, що вивчення історичних постатей козацької доби має поєднувати біографічний матеріал із характеристикою епохи. Учням недостатньо знати основні дати життя або перелік подій, пов'язаних з певним діячем. Важливо з'ясувати, у яких умовах він діяв, які політичні завдання намагався вирішити, хто був його союзником і противником, які наслідки мали його рішення для українського суспільства, а такий рівень опрацювання матеріалу сприяє формуванню не поверхового знання про історичну постать, а цілісного уявлення про її місце в історії.

Проведений аналіз також засвідчив, що ефективно вивчення історичних особистостей потребує продуманого методичного забезпечення. Складання історичного портрета, аналіз джерел, робота з картою, порівняльні таблиці, дискусії, дебати й рольові завдання дають змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, а такі форми роботи допомагають школярам не лише запам'ятати матеріал, а й навчитися пояснювати причини подій, зіставляти різні оцінки, аргументувати власну позицію та робити обґрунтовані висновки. Для теми козацької доби це має особливе значення, адже діяльність багатьох її діячів залишається складною, багатозначною й дискусійною.

Отже, вивчення історичних постатей козацької доби є необхідною умовою якісного засвоєння історії України у 8 класі. Через діяльність окремих діячів учні поступово переходять від простого відтворення фактів до осмислення причин, наслідків і зв'язків між подіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Нормативні документи:

1. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-p>.
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2024 № 131. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-koncepciyi-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>.
3. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2023 № 1196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1196-2023-p>.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>.
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20>.
6. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>.
7. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-p>.
8. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/87-2018-p>.
9. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного

плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-п>.

10. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.2024 № 864. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-п>.

Монографії, узагальнюючі праці, статті, дисертації, матеріали конференцій:

11. Бойко І. Становлення державності та права на території сучасної України в прадавню добу. *Вісник Львівського університету*. 2021. № 73. С. 14–27. <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11367>

12. Вознюк Н. І. Роль українського козацтва у формуванні державності та культурної ідентичності. *Історичний вісник*. 2024. № 1. С. 45–53. <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/4>

13. Войтович Л. В. Проблеми участі українського козацтва у Тридцятилітній війні. *Військово-науковий вісник*. 2020. № 34. С. 129–148. <https://vnn.asv.gov.ua/article/view/220316>

14. Гарасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1909. Т. 87. С. 5–34. https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%9D%D0%A2%D0%A8/89/%D0%92%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D1%96_%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82

15. Газін В. Гетьман Павло Тетеря. Соціально-політичний портрет. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2007. 196 с.

16. Гоцуляк В. М. Українська державна ідея в політичній думці козацької доби. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2018. № 21. С. 129–135.

17. Грушевський М. Історія України-Руси : у 10 т. Київ : Наукова думка, 1995–1998. Т. 8. 856 с. ; Т. 9. 776 с. ; Т. 10. 640 с.

18. Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський. Київ : Інститут історії

України НАН України, 1998. 240 с.

19. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. Нью-Йорк : УВАН, 1985. 212 с.
20. Еріх Лясота зі Стеблева. Щоденник. *Жовтень*. 1984. № 10. С. 104–107.
21. Ковальков О. Мікроісторія в системі «нової історичної науки»: історія, теорія та історіографічна практика. *Історія & археологія*. 2024. Вип. 1. С. 41–48. <https://journals.cusu.in.ua/index.php/history/article/view/373>
22. Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини 1760–1830. Київ : Основи, 1996. 317 с.
23. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів : Світ, 1990. 408 с.
24. Крип'якевич І. П. Студії над державою Богдана Хмельницького. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1925. Т. 138–140. С. 67–81 ; Львів, 1926. Т. 144–145. С. 109–140 ; Львів, 1927. Т. 147. С. 55–80 ; Львів, 1931. Т. 151. С. 113–150.
25. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Липинський В. Твори : у 3 т. Філадельфія : Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. Т. 3. С. 5–180.
26. Лях С. Р. Середньовічна і ранньомодерна історія України у світлі постколоніальних студій. *Запорізький історичний огляд*. 2025. Т. 10. № 62. С. 9–18. <https://history.znu.edu.ua/index.php/journal/article/view/2549/2323>
27. Марченко Н. П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 105–144. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/617efd56-5d27-4802-9938-380593f3fede/content>
28. Мігальчан І. Вплив козацьких традицій на формування вищих органів державної влади України-Гетьманщини. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 10 (16). С. 884–893.
29. Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації. *Доба Богдана Хмельницького*. Київ, 1995. С. 25–39. URL: https://uknol.info/uk/Records/Politychni_koncepciji_Bogdana_Xm.html.

30. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Київ : Дніпро, 1992.
31. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.
32. Оглоблин О. Проблема державної влади за Хмельниччини і Переяславська угода 1654 року. *Український історик*. 1965. № 1–2. С. 5–12.
<https://resource.history.org.ua/item/0008072>
33. Онопрієнко В. Біографії вчених: специфіка, завдання, досвід. *Українська біографістика : зб. наук. праць*. Київ. 1999. Вип. 2. С. 49–53.
34. Пономаренко О. Формування української національної ідеї в XVII ст. *Слов'янський вісник*. 2011. № 6. С. 23–30.
35. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба: з історії українського державотворення XVIII ст. : у 2 ч. Київ : ДАКККиМ, 2008.
36. Рибак І. Вищі князі і гетьмани у легендах історії : історичні портрети. *Історія України*. 2003. 1 вер. № 29–32. С. 11–48.
37. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ : Либідь, 1998. 296 с.
38. Сас П. М. Проект Задніпровської козацької держави Йосипа Верещинського: політико-правовий аспект. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Черкаси, 1992. С. 59–61.
39. Скляренко К. Біографічні дослідження повсякденності як стратегія реалізації генеалогічного методу. *Грані*. 2019. Т. 22. № 6. С. 78–85.
<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1404>
40. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. С. Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу. Київ : Інститут історії України НАН України. 2022. 512 с.
41. Смолій В. А., Степанков В. С. Державна ідея за козацької доби. *Історія українського козацтва. Нариси : у 2 т.* Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2006. Т. 1. С. 228–280.
42. Смолій В. А., Степанков В. С. Гетьман Петро Дорошенко: історичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 632 с.
43. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997.

367 с.

44. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 386 с.

45. Старченко Н. П. Мікроісторія. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, А. І. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019, оновл. 2025. Т. 21. URL: <https://esu.com.ua/article-67581>.

46. Терлецький О. Історія української держави. Т. 2. Козацька доба. Львів, 1924. 556 с.

47. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності : національна доповідь / редкол.: С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Я. В. Верменич, С. С. Дембіцький, О. М. Майборода, С. В. Стоєцький, Н. В. Хамітов, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь ; Інститут історії України НАН України. Київ : Ніка-Центр. 2020. 356 с.

48. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.). Львів, 1993. 180 с.

49. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 284 с.

50. Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 220 с.

51. Щербак В. О. Роль козацтва у становленні етнічної свідомості українців (друга половина XVI – середина XVII ст.). *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2020. № 51. С. 9–23. <https://historypages.kpi.ua/article/view/220173>

52. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. Київ : Критика, 2006. 581 с.

53. Яковлева Т. Г. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. Київ : Основи. 1998. 447 с.

54. Яковлева Т. Г. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). Київ : Основи, 2003. 651 с.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/97/Ruina_Hetmanschyny_V

[id Pereiaslavskoi rady 2 do Andrusivskoi uhody.pdf](#)

55. Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa kozaczyzny i szlachty ukraińskiej w XVII wieku. Warszawa, 1985. 190 с.

<https://diasporiana.org.ua/ukrainica/chynczewska-hennel-t-swiadomosc-narodowa-szlachty-ukrainskiej-i-kozaczyzny-od-schylku-xvi-do-polowy-xvii-w/>

Навчальні підручники, посібники, методична література:

56. Бачинська О. А. Історія українського козацтва та його світових аналогів : навч.-метод. посіб. до вибіркового курсу для здобувачів першого освітнього рівня “бакалавр”, спеціальності 032 “Історія та археологія”. Розділ другий: Історія козацтва у “післякозацьку добу” наприкінці XVIII – XX ст. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2020. 154 с.

57. Використання історичних джерел як засіб формування історичних компетентностей учнів. Освітній проєкт «На Урок» для вчителів. URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-istorichnih-dzherel-yak-zasib-formuvannya-istorichnih-kompetentnostey-uchniv-94517.html>.

58. Власов В. С., Данилевська О. М., Ващук Д. П. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2025. 256 с.

59. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М., Галімов А. О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2025. 240 с.

60. Інтерактивне навчання: що це та чому воно важливе для дітей. URL: <https://leoland.ua/blog/interaktivne-navchannya-shho-ce-ta-chomu-vono-zvazhluvedlyaditej>.

61. Методи навчання в інтегрованому курсі «Громадянська освіта». URL: <https://vseosvita.ua/lesson/metody-navchannia-v-intehrovanomu-kursihromadianska-osvita596205.html>.

62. Панарін О. Є., Топольницька Ю. А., Охріменко О. С., Макаревич А. С. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2025. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3017-istoriia-ukrainy-panarin-8-klas-2025.html>.

63. Пометун О. І., Гупан Н. М., Дудар О. В. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2025. 272 с.
64. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
65. Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є., Наумчук О. В. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2025. 264 с.
66. Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Галушко К. Ю., Кронгауз В. О., Піскарьова І. О., Секиринський Д. О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2025. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3020-istoriia-ukrainy-shchupak-8-klas-2025.html>.
67. Як скласти історичний портрет : методичні рекомендації. URL: <https://www.chitay.org.ua/dovidka/yak-sklasty-istorychnyj-portret>.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок

Дата

8 клас

Тема: Козацька революція середини XVII ст. та війна за суверенітет Козацької держави другої половини XVII ст.**Мета:****навчальна:**

- сформувати цілісне уявлення про причини, передумови та початок Козацької революції середини XVII ст. /інформаційна, хронологічна;
- охарактеризувати основні події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького /хронологічна, просторова ;
- розкрити особливості формування Української козацької держави — Гетьманщини та діяльності її органів влади/інформаційна, логічна;
- з'ясувати особливості зовнішньої політики Богдана Хмельницького та боротьби за суверенітет Козацької держави /логічна, громадянська/

розвивальна:

- розвивати навички роботи з історичними джерелами та документами /інформаційна;
- формувати вміння аналізувати історичні карти та визначати напрямки воєнних кампаній /просторова;
- удосконалювати навички встановлення причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями /логічна;
- розвивати критичне мислення під час оцінювання діяльності історичних діячів та результатів Козацької революції/логічна, аксіологічна;
- формувати вміння аргументовано висловлювати власну думку та відстоювати свою позицію /мовленнєва;
- розвивати навички групової роботи, співпраці та презентації результатів діяльності/громадянська, мовленнєва.

ВИХОВНА:

- виховувати повагу до героїчної боротьби українського народу за свободу та незалежність /громадянська;
- сприяти формуванню патріотичних почуттів і національної свідомості/аксіологічна;
- виховувати шанобливе ставлення до історичної спадщини українського козацтва /аксіологічна ;
- формувати усвідомлення значення державності та суверенітету для розвитку суспільства /громадянська;
- виховувати відповідальність під час колективної роботи та обговорення історичних проблем /громадянська;
- формувати повагу до демократичних традицій українського державотворення та громадянських цінностей /аксіологічна.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань із використанням інтерактивних технологій навчання.

Обладнання: підручник, історична карта «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.», мультимедійна презентація, портрети історичних діячів, картки для групової роботи;

Основні дати:

- 1648 р. — початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького;
- травень 1648 р. — битви під Жовтими Водами та Корсунем;
- вересень 1648 р. — битва під Пилявцями;
- серпень 1649 р. — Зборівський договір;
- червень 1651 р. — битва під Берестечком;
- травень 1652 р. — Батозька битва;
- січень 1654 р. — Переяславська рада;
- березень 1654 р. — Березневі статті;
- 1657 р. — смерть Богдана Хмельницького.

Основні терміни: Козацька революція, Національно-визвольна війна, Гетьманщина, Військо Запорозьке, Генеральна військова рада, полково-сотенний устрій, Переяславська рада, Березневі статті, автономія, суверенітет.

Основні історичні постаті: Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс, Данило Нечай, Тугай-бей, Ян II Казимир, Олексій Михайлович.

План уроку

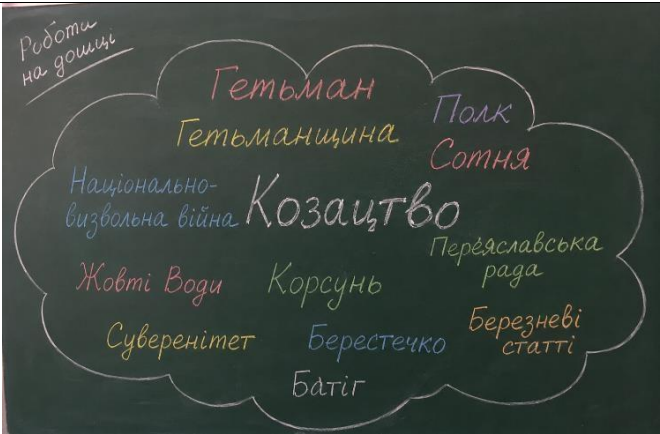
1. Передумови та початок Козацької революції середини XVII ст.
2. Основні події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.
3. Формування та розвиток Української козацької держави — Гетьманщини.
4. Війна за суверенітет Козацької держави та історичне значення Козацької революції.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Добрий день, шановні учні! Радий(а) вітати вас на уроці історії України. Перевіримо присутність та готовність до роботи на уроці. Прошу підготувати підручники, зошити та налаштуватися на активну й плідну співпрацю. Особливе місце в історії України посідає середина XVII століття — період масштабних суспільно-політичних змін, коли український народ під проводом Богдана Хмельницького розпочав боротьбу за свої права та створення власної держави.		<i>Мовленнєва</i>

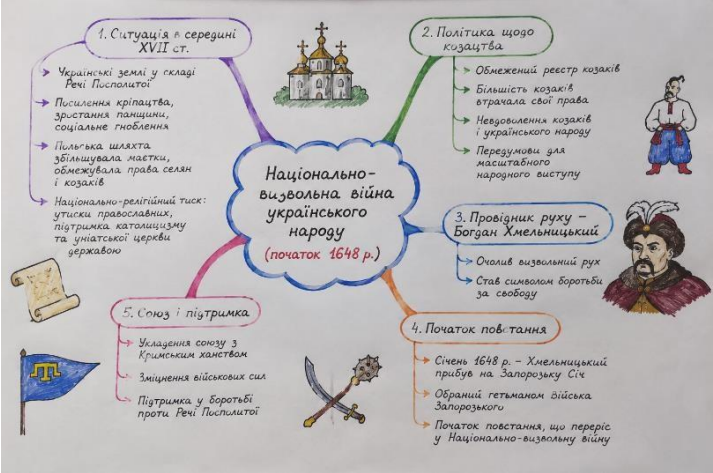
		Сьогодні ми узагальнимо знання про Козацьку революцію середини XVII століття, пригадаємо найважливіші події Національно-визвольної війни, охарактеризуємо процес становлення Української козацької держави — Гетьманщини та визначимо значення боротьби українців за збереження її суверенітету.		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Письмова робота 1. Хто очолив Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст.? (Богдан Хмельницький) 2. У якому році розпочалася Козацька революція? (1648 р.) 3. Назвіть першу переможну битву козацького війська. (Битва під Жовтими Водами) 4. Як називалася українська козацька держава, що сформувалася в результаті революції?	Логічна Мовленнєва Просторова

			(Гетьманщина, або Військо Запорозьке) 5. У якому році відбулася Переяславська рада? (1654 р.) Усна відповідь Вправа «Мозковий штурм» 1. Які причини спричинили початок Козацької революції? 2. Чому постать Богдана Хмельницького вважають однією з ключових в історії України? 3. Яке значення мали перемоги під Жовтими Водами та Корсунем? 4. Які зміни відбулися в житті українського населення після утворення Гетьманщини? 5. Чому українська козацька держава потребувала союзників у боротьбі проти Речі Посполитої? 6. Які наслідки для України мала Переяславська рада? Робота на дошці Вправа «Хмара слів»	
--	--	--	--	--

			Роботи на дошці Вправа «Історичний ланцюжок» 	
3 хв	III. Мотиваційний етап	Мотиваційна цитата «Немає на світі більшої сили, ніж народ, який бореться за свою волю». Богдан Хмельницький	Метод «Розділена думка» 1. Які думки та почуття викликає у вас цей вислів? 2. Чому український народ у XVII столітті був готовий розпочати	Логічна Мовлення

			тривалу боротьбу за свої права та свободи? 3. Чи могла Україна без власної держави захистити свої інтереси та зберегти національну самобутність? 4. Які результати могла принести боротьба українців під проводом Богдана Хмельницького?	
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи?	Хронологічна Мовленнєва
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу		Вправа «Мікрофон» 1. Яку подію Козацької революції ви вважаєте найважливішою? 2. Чому постать Богдана Хмельницького стала символом боротьби за свободу?	Мовленнєва Логічна Аксіологічна Просторова Інформаційна

1. Передумови та початок Козацької революції середини XVII ст.

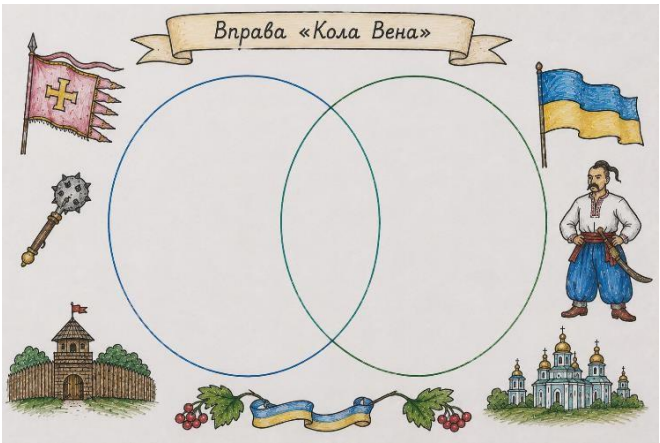

2. Основні події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

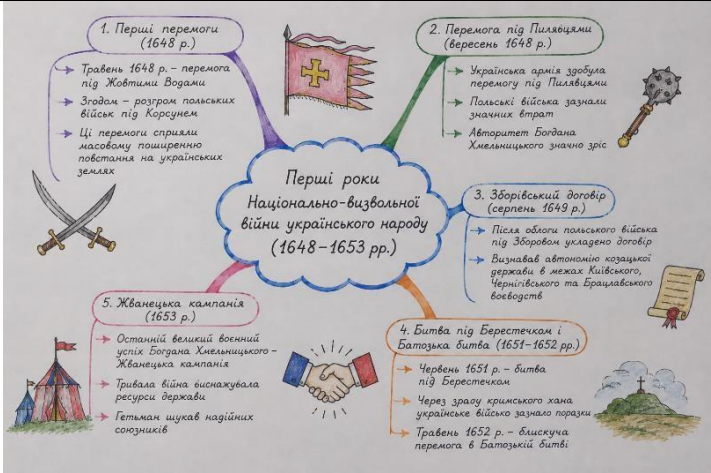
- 3. Яке значення мало створення Гетьманщини для українського народу?
- 4. Який урок Козацької революції є актуальним сьогодні?

Вправа «Коло Вена»

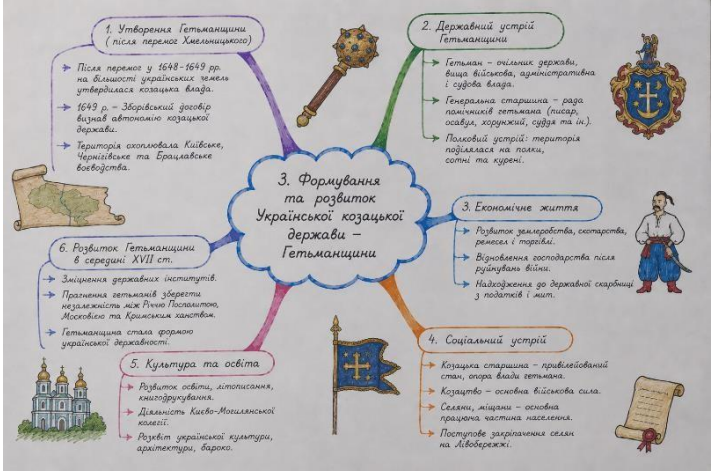
Порівняйте Річ Посполиту та Гетьманщину\

Вправа «Займи позицію»

3. Формування та розвиток Української козацької держави — Гетьманщини.

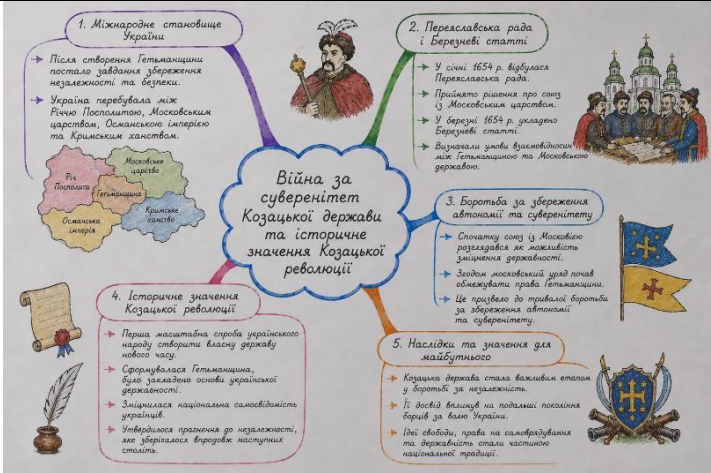
4. Війна за суверенітет Козацької держави та історичне значення Козацької революції.

- 1. Переяславська рада була правильним рішенням Богдана Хмельницького.
- 2. Гетьманщина була повноцінною українською державою.
- 3. Перемоги 1648 року стали вирішальними для розвитку Козацької революції.
- 4. Богдан Хмельницький є найвидатнішим державотворцем XVII століття.

Вправа «Асоціативний куш»

Ключове поняття: «Богдан Хмельницький»

Запишіть асоціації, які виникають у вас із цим історичним діячем.

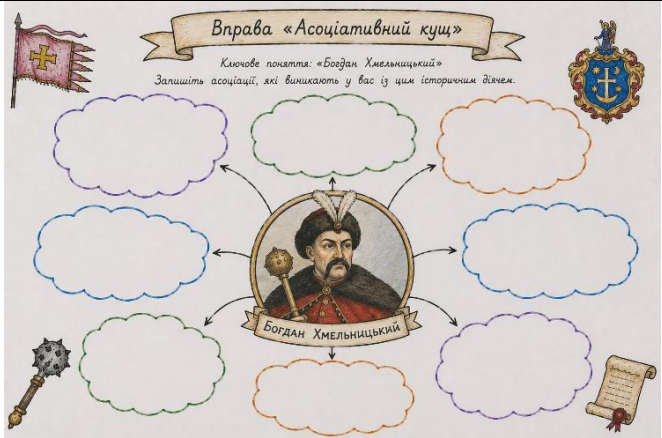

Робота з хронологічним матеріалом

Хронологія подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648–1653 рр.)

Дата	Подія	Зміст події	Значення
Січень 1648 р.	Початок повстання Богдана Хмельницького	Б. Хмельницький прибув на Запорозьку Січ і був обраний гетьманом Початок Національно-визвольної війни.	Початок боротьби українського народу за свободу та створення власної держави.
Травень 1648 р.	Битва під Жовтими Водами	Розгром польського війська під проводом М. Потоцького.	Моральне піднесення народу, поширення повстання на українські землі.
Травень – червень 1648 р.	Битва під Корсунем	Повна перемога козаків. В полон взято польного гетьмана М. Калиновського.	Важлива військова перемога, яка зміцнила позиції козаків.
Вересень 1648 р.	Битва під Пилявцями	Розгром польського війська. Зростає автономія Гетьманщини.	Подавляє поширення повстання, посилення української армії.
Серпень 1649 р.	Зборівський договір	Укладення договору з Річчю Посполитою. Визнання автономії козацької держави в межах правої воеводини.	Тактичне дипломатичне визнання прав козаків. Паредикція для зцілення держави.
Червень 1651 р.	Битва під Берестечком	Одна з найбільших битв. Через зраду кримського хана – поразка козаків.	Тяжка поразка, але війна не припинилася.
Травень 1652 р.	Батозька битва	Перемога козаків над польським військом під Батогом.	Відновлення бойового духу та автономію козацького війська.
1653 р.	Жванецька кампанія	Успішні дії козацького війська проти польських військ на Поділлі.	Остаточний військовий успіх Б. Хмельницького.
Січень 1654 р.	Переяславська рада	Рішення про союз із Московським царством.	Початок союзу з Московією в боротьбі проти Річчю Посполитої.
Березень 1654 р.	Березіві статті	Укладення угод між Гетьманщиною та Московським царством.	Визначення умов союзу. Початок поступового обмеження автономії Гетьманщини.

Робота з відеоматеріалом

Вправа «Кубування»

Вправа «Кубування»

Об'єкт дослідження: Гетьманщина

Вправа «Історичний суд»

«Чи була Переяславська рада історично виправданим рішенням?»

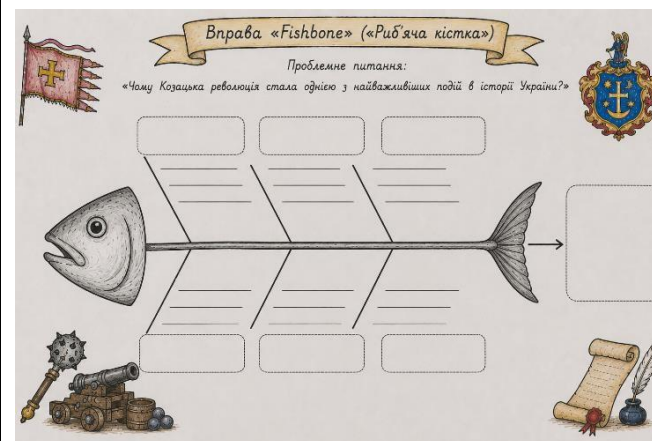
<https://youtu.be/iSQQwyFB00k?si=NghGiB>

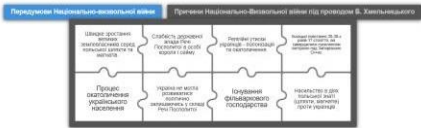
[ui9sK9dLFx](#) / інформаційна

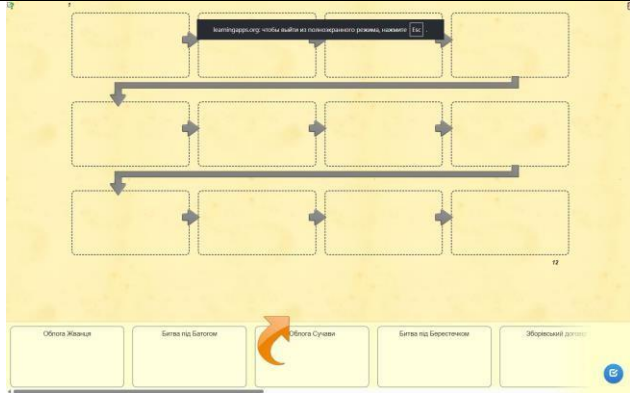
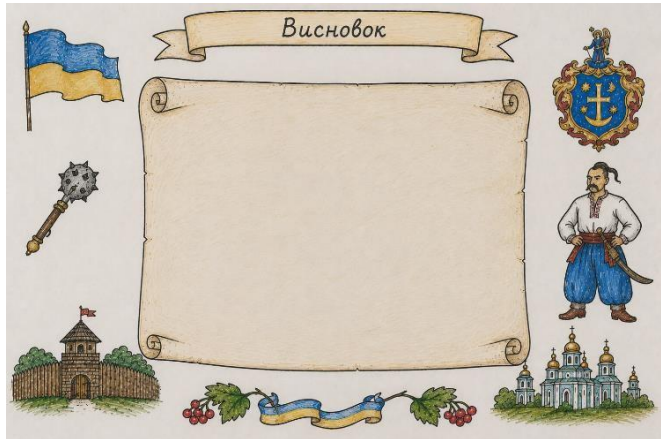
Запитання для обговорення:

1. Які обставини змусили Богдана Хмельницького шукати союзників?
2. Які переваги отримувала Гетьманщина від союзу з Московським царством?
3. Які ризики містив цей союз?
4. Чи існували альтернативи Переяславській угоді?
5. Як ця подія вплинула на подальшу долю України?

Вправа «Fishbone» («Риб'яча кістка»)

6 хв	VI. Систематизація знань		1. Перегляд відео «Яким Хмельницький був наспраді?» https://youtu.be/UpgoLpvI8A8?si=Res-pZq_LWM7lQ35 2. Вправа «Рубрикування» https://learningapps.org/view6182085 Вправа «Співвідношення»	<i>Інформаційна</i> <i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Просторова</i>
------	--------------------------	--	--	--

			 https://learningapps.org/view5780714	
3 хв	VII. Висновки	Отже, козацька революція середини XVII ст. стала визначним етапом в історії України. У ході Національно-визвольної війни український народ під проводом Богдана Хмельницького розпочав боротьбу за свої права, свободу та власну державність. Важливим результатом революції стало утворення Української козацької держави — Гетьманщини, яка стала осередком українського політичного та суспільного життя. Попри складні зовнішньополітичні обставини та боротьбу за збереження суверенітету, Козацька революція заклала основи українського державотворення, сприяла формуванню національної самосвідомості та утвердила прагнення українців до незалежності. Її події та		

		здобутки залишаються важливою складовою історичної пам'яті українського народу. /інформаційна		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		Вправа «Газета XVII століття» Уявіть себе журналістом 1654 року. Створіть першу сторінку історичної газети з однією з головних новин: • перемога під Жовтими Водами; • битва під Берестечком; • Переяславська рада; • створення Гетьманщини. Вправа «Інтерв'ю з Богданом Хмельницьким» Складіть 8–10 запитань до Богдана Хмельницького та дайте на них відповіді від його імені. Вправа «Карта перемог» Створіть власну карту походів війська Богдана Хмельницького та позначте:	<i>Творча</i> <i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Просторова</i>

			• Жовті Води; • Корсунь; • Пилявці; • Берестечко; • Батіг. Біля кожної події коротко вкажіть її значення.	
--	--	--	--	--